
ЕМОЦІЇ У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ:
ДОСВІД КОГНІТИВНОГО
ЛІНГВОКОМПАРАТИВНОГО АНАЛІЗУ ІМЕН
ЕМОЦІЙ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Ваховська О. В.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-425-2-15>

*Що значить ім'я? Троянда пахне трояндою,
хоч трояндою назви її, хоч ні.*

В. Шекспір

Я вірю в езотеричний вплив імені на долю. З чоловічих імен мені особливо подобається Джованні. Я певен, що якби мого ім'я було Джованні, я був би щасливіший, ніж я є. <...> Я радий за Джованні, але бути на його місці не хотів би. Інша річ – побувати на його місці, щоб побачити, чи правильно я уявляю, як там воно йому ведеться. Наші 'я' ще не об'єдналися, і багато чого між нами існує на рівні згодок.

О. О. Кришталь

ВСТУП

У статті узагальнено наш досвід когнітивного лінгвокомпаративного аналізу імен емоцій в англійській та українській мовах. Дослідження¹ виходить із того, що слово-ім'я концепту емоції як одиниця мовної картини світу наділене знако-символічними властивостями, які визначаються як такі, що виникають і розвиваються в еволюційній динаміці й є панхронічними. Так, нами здійснено **діахронічну семантичну реконструкцію**^{2,3} імен емоцій в англійській

¹ Прим.: Ця стаття є переосмисленим і доповненим узагальненням кількох наших наукових робіт за 2023 рік (позиції 6, 7, 10, 63, 64, 65, 72, 74, 75 і 76 у списку літератури до статті), що ми його зараз уперше публікуємо українською мовою. Належні посилання на ці роботи надані у відповідних розділах статті.

² Корольова А.В. Когнітивна лінгвокомпаративістика: від реконструкції правмовних форм до реконструкції структур свідомості. *Вісник КНЛУ. Серія Філологія*. 2014. № 17(2). С. 94–101.

³ Györi G., Hegedüs I. A cognitive approach to the methodology of semantic reconstruction: the case of Eng. *chin* and *knee*. *Current methods in historical semantics* / K. Allan, J. Robinson. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, 2012. P. 313–333. <https://doi.org/10.1515/9783110252903.313>

та українській мовах: іменників *fear, sadness, happiness і relaxation/serenity*⁴ й *страх, сум, щастя і розслаблення/спокій*,⁵ які вербалізують концепти СТРАХ, СУМ, ЩАСТЯ і СПОКІЙ, відповідно,^{6,7,8,9} що, услід за О. С. Кубряковою,¹⁰ визначаються нами як кванти структурованого знання про відповідні емоції. Ми доводимо, що в основі цього знання лежать особні ментальні образи,¹¹ що дозволяє нам охарактеризувати слова-імена концептів емоцій саме в якості знаків-символів у мовній картині світу.^{12,13,14}

⁴ Vakhovska O.V. Emotions and the archaic consciousness of man: a diachronic semantic reconstruction of the names of emotions in English. *Amazonia Investiga*. 2023. № 12(69). P. 194–203. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.69.09.17>

⁵ Vakhovska O.V., Borozenets A.R. Emotions and the archaic consciousness of man: a diachronic semantic reconstruction of emotion names in Ukrainian. *Modern Ukrainian linguospace: ethnomental, axiological, pragmatic aspects*: Scientific monograph / за ред. Р. Дьякона, О.П. Кушлик; Вища школа менеджменту інформаційних систем (ISMA University of Applied Sciences) (м. Рига, Латвія), Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (м. Дрогобич, Україна). Рига, Латвія: Baltija Publishing, 2023. С. 26–48. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-365-1-2>

⁶ Vakhovska O.V. Metaphor in first-person verbal report on emotion experience of depression. MSc thesis in Cognitive Science. Osnabrück: Osnabrück University, 2017. 154 p.

⁷ Vakhovska O.V. A cognitive linguistic perspective on first-person verbal report on emotion experience. *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія “Романо-германська філологія. Методика викладання.”* 2017. № 85. P. 72–80. <https://doi.org/10.26565/2227-8877-2017-85-10>

⁸ Vakhovska O.V. Metaphors of depressive emotions in psychopathological discourse: a cognitive linguistic analysis. *Cognition, Communication, Discourse*. 2017. № 14. P. 86–97. doi: 10.26565/2218-2926-2017-14-08

⁹ Vakhovska O.V. Metaphors of emotions: towards a data-driven formalization. *Вісник КНЛУ. Серія “Філологія.”* 2021. № 24(1). P. 33–48. doi: 10.32589/2311-0821.24%20(1).2021.236030

¹⁰ Цит. за: Vakhovska O.V. Emotions and the archaic consciousness of man: a diachronic semantic reconstruction of the names of emotions in English. *Amazonia Investiga*. 2023. № 12(69). P. 195. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.69.09.17>

¹¹ Vakhovska O.V. Emotions and the archaic consciousness of man: a diachronic semantic reconstruction of the names of emotions in English. *Amazonia Investiga*. 2023. № 12(69). P. 194–203. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.69.09.17>

¹² Ваховська О.В. Знако-символічна природа слова як одиниці мовної картини світу: еволюційний аспект – постановка проблеми. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2023. Том 34(73), № 4. С. 167–175. <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.4/30>

¹³ Ваховська О.В. Знако-символічна природа слова як одиниці мовної картини світу: еволюційний аспект – програма трандисциплінарного дослідження. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія “Філологія”*. 2023. № 54. С. 25–34. <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2023.54.3>

¹⁴ Vakhovska O.V. The word as a sign-symbol in the linguistic worldview: towards the question of pranchronic mechanisms of sense-making. *Наука сьогодення: світові тенденції, технології та інновації: матеріали міжнародної наукової конференції*, м. Рига, Латвійська Республіка, 20–21 жовтня 2023 р. Рига, Латвія: Baltija Publishing, 2023. С. 88–91. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-354-5-24>

Дослідження залучає **природну мову** (слова-імена концептів емоцій є частиною мовної картини світу), **мислення людини** (концепти емоцій є частиною концептуальної картини світу) й **об'єктивний світ** (емоції як квалія надані людині у її суб'єктивному досвіді об'єктивного світу).¹⁵ Концепти емоцій утворюють чотиривимірний простір,¹⁶ з якого у цій статті виокремлено чотири концепти, кожен з яких походить із однієї з чотирьох областей цього простору, маркуючи його протилежні полюси: СТРАХ є негативним-активним, СУМ є негативним-пасивним, ЩАСТЯ є позитивним-активним і СПОКІЙ є позитивним-пасивним.¹⁷

Дослідження спирається на доробок порівняльно-історичного мовознавства, когнітивної лінгвокомпаративістики, когнітивної лінгвістики, традиційної й когнітивної семантики, когнітивного перекладознавства, семіотики, психології, архетипної психології, філософії мислення тощо, й послуговується (пра)мовними даними з метою реконструкції структур архаїчної свідомості людини, й виявлення взаємозв'язків між цими структурами, виходячи із того, що ці взаємозв'язки запускають панхронічні механізми конструювання характерних картин світу, які формують відповідні національні культури.^{18,19}

На основі **теорії** керованого ментальними образами тлумачення слів мови^{20,21} нами розробляється **методологія** діахронічної семантичної реконструкції,²² яка покликана проаналізувати слова саме в якості знаків-символів, виявляючи й пояснюючи відмінне й неповторне бачення і розуміння світу носіями різних мов, при тому, що це бачення і розуміння сягають глибин відповідних культур. Такий аналіз, важливо, показує на матеріалі різних мов, яким саме це відмінне й неповторне бачення і розуміння світу є, оскільки ми працюємо з

¹⁵ Vakhovska O.V. Metaphor in first-person verbal report on emotion experience of depression. MSc thesis in Cognitive Science. Osnabrück: Osnabrück University, 2017. 154 p.

¹⁶ Scherer K.R. What are emotions? And how can they be measured? *Social Science Information*. 2005. № 44(4). С. 695–729.

¹⁷ Vakhovska O.V. Metaphors of emotions: towards a data-driven formalization. *Вісник КНЛУ. Серія "Філологія."* 2021. № 24(1). Р. 33–48. doi: 10.32589/2311-0821.24%20(1).2021.236030

¹⁸ Корольова А.В. Когнітивна лінгвокомпаративістика: від реконструкції правовних форм до реконструкції структур свідомості. *Вісник КНЛУ. Серія Філологія*. 2014. № 17(2). С. 94–101.

¹⁹ Vasko R.V. Semiotic and culturological passportization of numeric phraseosymbols. *Logos*. 2019. № 98. Р. 94–103. <https://doi.org/10.24101/logos.2019.10>

²⁰ Vakhovska O.V. The sin of the translator: on words and mental images in translation. *Amazonia Investiga*. 2022. № 11(54). Р. 178–188. <https://doi.org/10.34069/AI/2022.54.06.17>

²¹ Vakhovska O.V. Must the pot of seven holes be a translation theorist's riddle? *KELM Knowledge, Education, Law, Management*. 2022. № 4(48). Р. 117–125. <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.19>

²² Vakhovska O.V. Emotions and the archaic consciousness of man: a diachronic semantic reconstruction of the names of emotions in English. *Amazonia Investiga*. 2023. № 12(69). Р. 194–203. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.69.09.17>

непропозиційною думкою (бачення світу; ця думка феноменальна і модальна,²³ й неконцептуальна²⁴) й **пропозиційною думкою** (розуміння світу; ця думка амодальна,²⁵ й концептуальна²⁶), що явлені в словах мови.²⁷ Показуємо, що властивості слова як знака визначені особливостями пропозиційної думки: **слово як знак** суголосне розумінню світу носіями мови; властивості слова як символу визначені особливостями непропозиційної думки: **слово як символ** суголосне баченню світу носіями мови.²⁸ Припускаємо, що знако-символічні властивості слова визначають особливості виникнення й еволюції слова у картині світу як передумові набуття словом сутнісних властивостей, осібних для нього; картина світу є одночасно середовищем для цього набуття й його продуктом (Розділ 1 цієї статті).

Тлумачення слова носіями мови визначаємо як творчий акт надання значення слову як мовному знаку й, навпаки, акт вираження значення за допомогою слова як мовного знака, за якого **значення слова** як знака обертається на **ментальний образ** як символ, і навпаки: тлумачення слова є смислотворчим актом, що скеровується ментальними образами, які репрезентують у мисленні людини явища пізнаваного нею світу, й є символами цих явищ.²⁹ Цей акт уможливується репрезентаційним вмістом мислення³⁰ завдяки

²³ Kaup B., Ulrich R., Bausenhardt K.M., Bryce D., Butz M., Dignath D., Dudschig C., Franz V.H., Friedrich C., Gawrilow C., Heller J., Huff M., Hütter M., Janczyk M., Leuthold H., Mallot H., Nürk H.-Ch., Ramscar M., Said N., Svaldi J., Wong H.Y. Modal and amodal cognition: an overarching principle in various domains of psychology. Tübingen, Germany: University of Tübingen, 2022. 46 p. DOI: 10.31234/osf.io/fz85n

²⁴ Kosslyn S.M., Thompson W.L., Ganis G. The case for mental imagery. Oxford: OUP, 2006. 260 p. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780195179088.001.0001

²⁵ Kaup B., Ulrich R., Bausenhardt K.M., Bryce D., Butz M., Dignath D., Dudschig C., Franz V.H., Friedrich C., Gawrilow C., Heller J., Huff M., Hütter M., Janczyk M., Leuthold H., Mallot H., Nürk H.-Ch., Ramscar M., Said N., Svaldi J., Wong H.Y. Modal and amodal cognition: an overarching principle in various domains of psychology. Tübingen, Germany: University of Tübingen, 2022. 46 p. DOI: 10.31234/osf.io/fz85n

²⁶ Kosslyn S.M., Thompson W.L., Ganis G. The case for mental imagery. Oxford: OUP, 2006. 260 p. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780195179088.001.0001

²⁷ Vakhovska O.V. The role of affordances in metaphor production and comprehension: a view of metaphors of emotions. *Інновації у філології: забаганки чи необхідність часу*: матеріали міжнародної наукової конференції, м. Ченстохова, Республіка Польща, 6–7 грудня 2023 р. Ченстохова: Полонійна академія в Ченстохові, 2024. С. 107–110. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-383-5-28>

²⁸ Vakhovska O.V. Emotions and the archaic consciousness of man: a diachronic semantic reconstruction of the names of emotions in English. *Amazonia Investiga*. 2023. № 12(69). P. 194–203. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.69.09.17>

²⁹ Там само.

³⁰ Chalmers D. The representational character of experience. *The future for philosophy* / B. Leiter. Oxford: Oxford University Press, 2004. P. 153–181. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780195311105.003.0011

особливостям утілення людини як виду.³¹ Обернення значення слова на ментальний образ, як і обернення ментального образу на значення слова, є визначальним для знако-символічної природи слова,³² це обернення спирається на осібний (нейро)фізіологічний механізм, який є панхронічним й задіює зорові та слухові **зони мозку**, з відповідними органами сприйняття,^{33,34} а також залучає поверхневі та глибокі **шари мислення**,^{35,36} де мислення людини простягається за межі індивідуальної свідомості у колективне несвідоме.³⁷

Доказуємо, що **архаїчний образ** (припускаємо, що цей образ є також архетипним)³⁸, який мотивував появу в мові слова-імені концепту емоції (визначаємо, услід за О. О. Потєбнею³⁹, цей образ як внутрішню форму слова), є діахронічною глибиною цього концепту.⁴⁰ **Діахронічна глибина**^{41,42} концепту є точкою відліку, й програмою,

³¹ Lakoff G., Johnson M. *Philosophy in the flesh: the embodied mind & its challenge to Western thought*. New York: Basic Books, 1999. 640 p.

³² Ваховська О.В. Знако-символічна природа слова як одиниці мовної картини світу: еволюційний аспект – постановка проблеми. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2023. Том 34(73), № 4. С. 167-175. <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.4/30>

³³ Kosslyn S.M., Thompson W.L., Ganis G. *The case for mental imagery*. Oxford: OUP, 2006. 260 p. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780195179088.001.0001.

³⁴ Kumar S., Sumers Th.R., Yamakoshi T., Goldstein A., Hasson U., Norman K.A., Griffiths T.L., Hawkins R.D., Nastase S.A. Shared functional specialization in transformer-based language models and the human brain. *Laurel Hollow: Cold Spring Harbor Laboratory*, 2022. 67 p. DOI: <https://doi.org/10.1101/2022.06.08.495348>

³⁵ Minsky M. *Society of mind*. New York: Simon and Schuster, 1988. 336 p.

³⁶ Kaup B., Ulrich R., Bausenhart K.M., Bryce D., Butz M., Dignath D., Dudschig C., Franz V.H., Friedrich C., Gawrilow C., Heller J., Huff M., Hütter M., Janczyk M., Leuthold H., Mallot H., Nürk H.-Ch., Ramsar M., Said N., Svaldi J., Wong H.Y. *Modal and amodal cognition: an overarching principle in various domains of psychology*. Unpublished manuscript. Tübingen, Germany: University of Tübingen, 2022. 46 p.

³⁷ Jung C. The concept of the collective unconscious. *Collected works of C.G. Jung*, volume 9i. London: Routledge & Kegan Paul, 1936. 751 p.

³⁸ Ваховська О.В. (Не)Пропозиційна думка й мова: досвід дослідження архаїчних образів у сучасних словах. *Philological education and science: transformation and modern development vectors: Scientific monograph* / за ред. А. Кринського; Полонійна академія в Ченстохові, Ченстохова; Рига, Латвія: Baltija Publishing, 2023. С. 1–44. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-283-8-1>

³⁹ Цит. за: Ваховська О.В. (Не)Пропозиційна думка й мова: досвід дослідження архаїчних образів у сучасних словах. *Philological education and science: transformation and modern development vectors: Scientific monograph* / А. Кринський. Полонійна академія в Ченстохові, Ченстохова; Рига, Латвія: Baltija Publishing, 2023. С. 3. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-283-8-1>

⁴⁰ Vakhovska O.V. Emotions and the archaic consciousness of man: a diachronic semantic reconstruction of the names of emotions in English. *Amazonia Investiga*. 2023. № 12(69). P. 194-203. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.69.09.17>

⁴¹ Vasko R.V. Semiotic and culturological passportization of numeric phraseosymbols. *Logos*. 2019. № 98. P. 94-103. <https://doi.org/10.24101/logos.2019.10>

діахронічного варіювання^{43,44} цього концепту як його еволюції⁴⁵ в картині світу,^{46,47} якій цей концепт належить (Розділи 2 і 3 цієї статті). Підкреслюємо,^{48,49,50} що цей архаїчний образ є структурою непропозиційної думки^{51,52,53} й фактом архаїчної свідомості людини,⁵⁴ на відміну від концепту, який є структурою пропозиційної думки^{55,56} й фактом сучасної свідомості людини.⁵⁷; див. також 58,59,60,61,62

⁴² Vasko R.V., Korolyova A.V., Pakholok Z.O., Korolyov I.R. Logic and semiotic passportization of numbers in different cultures. *Journal of History, Culture and Art Research*. 2020. № 9(3). P. 277–287. doi:<http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v9i3.2702>

⁴³ Шевченко І.С. Когнітивні лінгвістичні дослідження: глобальне різноманіття. *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія “Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов.”* 2018. № 86. С. 196–199. <https://doi.org/10.26565/2227-8877-2017-86-26>

⁴⁴ Ваховська О.В. Вербалізація концепту ГРІХ в англomовному дискурсі XIV–XXI століть: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Харків, 2011. 20 с.

⁴⁵ Шевченко І.С. Еволюційні механізми когнітивної семантики. *Когніція, комунікація, дискурс*. 2016. № 13. С. 131–141. DOI: 10.26565/2218-2926-2016-13-07

⁴⁶ Głaz A. Linguistic worldview(s): approaches and applications. Milton Park, Abingdon, Oxfordshire: Routledge Studies in Linguistics, 2022. 240 p.

⁴⁷ Grace G.W. The linguistic construction of reality. Oxfordshire: Routledge Library Editions: Philosophy of Language, 1987. 160 p.

⁴⁸ Vakhovska O.V. The sin of the translator: on words and mental images in translation. *Amazonia Investiga*. 2022. № 11(54). P. 178–188. <https://doi.org/10.34069/AI/2022.54.06.17>

⁴⁹ Vakhovska O.V. Must the pot of seven holes be a translation theorist’s riddle? *KELM Knowledge, Education, Law, Management*. 2022. № 4(48). P. 117–125. <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.19>

⁵⁰ Vakhovska O.V. Emotions and the archaic consciousness of man: a diachronic semantic reconstruction of the names of emotions in English. *Amazonia Investiga*. 2023. № 12(69). P. 194–203. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.69.09.17>

⁵¹ Goodwyn E. The neurobiology of the gods: how brain physiology shapes the recurrent imagery of myth and dreams. London & New York: Routledge, 2012. 256 p. <https://doi.org/10.4324/9780203141526>

⁵² Kosslyn S.M., Thompson W.L., Ganis G. The case for mental imagery. Oxford: OUP, 2006. 260 p. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780195179088.001.0001

⁵³ Chalmers D. The representational character of experience. *The future for philosophy / B. Leiter*. Oxford: Oxford University Press, 2004. P. 153–181. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780195311105.003.0011

⁵⁴ Gebser J. The ever-present origin. Athens: Ohio University Press, 1986. 647 p.

⁵⁵ Kaup B., Ulrich R., Bausenhardt K.M., Bryce D., Butz M., Dignath D., Dudschig C., Franz V.H., Friedrich C., Gawrilow C., Heller J., Huff M., Hütter M., Janczyk M., Leuthold H., Mallot H., Nürk H.-Ch., Ramscar M., Said N., Svaldi J., Wong H.Y. Modal and amodal cognition: an overarching principle in various domains of psychology. Tübingen, Germany: University of Tübingen, 2022. 46 p. DOI: 10.31234/osf.io/fz85n

⁵⁶ Жаботинська С.А. Семантика лінгвальних мереж у навчальному комбінаторному тезаурусі. *Studia Philologica. Філологічні студії*. 2019. № 13. P. 17–27. doi: 10.28925/2311-2425.2019.13.3

⁵⁷ Gebser J. The ever-present origin. Athens: Ohio University Press, 1986. 647 p.

⁵⁸ Minsky M. Society of mind. New York: Simon and Schuster, 1988. 336 p.

⁵⁹ Minsky M. The emotion machine: commonsense thinking, artificial intelligence, and the future of the human mind. New York: Simon and Schuster, 2007. 400 p.

Діахронічну глибину концептів СТРАХ, СУМ, ЩАСТЯ і СПОКІЙ в англійськомовній та українськомовній картинах світу змальовано в Розділах 4, 5, 6 і 7 цієї статті, відповідно.

1. Слово як знак-символ у мовній картині світу: панхронічні механізми смислотворення

Слово – мінімальна вільна форма, яка у природній мові є значущою, зустрічаючись сама по собі;⁶³ слово, за визначенням О. С. Кубрякової,⁶⁴ з'єднує концептуальну й мовну картини світу, тим самим зв'язуючи між собою когніцію і комунікацію людей. Мовна картина світу складає ту частину концептуальної картини світу, яка явлена мовними знаками,⁶⁵ де **знак** визначається С. А. Жаботинською⁶⁶ як форма, яка заміщає щось інше, що розуміють в якості значення цієї форми. Мовна картина світу не є тим світом, який вона репрезентує, оскільки мова інтерпретує – тлумачить – світ,⁶⁷ конструюючи **символічний простір**, в якому мовці живуть, осмислюють світ й комунікують це осмислення іншим;⁶⁸ пор. поняття семіосфери за Ю. М. Лотманом.⁶⁹

У мовному семіозисі мислення, на думку С. А. Жаботинської,⁷⁰ мапує світ (фрагментарно і часто викривлено репрезентує інформацію про світ), а мова у свою чергу мапує мислення. Оскільки люди, як вказує О. С. Кубрякова,⁷¹ за допомогою мови беруть світ у своє

⁶⁰ Bennett D.J., Hill C. *Sensory integration and the unity of consciousness*. Cambridge, MA: MIT Press, 2014. 424 p.

⁶¹ Vasko R.V. The idea of harmonizing hypotheses about the origin of life on earth: the rational principle – human being and his language. *Logos*. 2021. № 106. С. 80–91. <https://doi.org/10.24101/logos.2021.09>

⁶² Korolyova A.V. Transformation stages of biosphere into noosphere: from syncretic consciousness of *Homo* to co-evolution of man and nature. *Logos*. 2021. № 108. С. 92–101. <https://doi.org/10.24101/logos.2021.58>

⁶³ Bloomfield L. *Language*. University of Chicago Press, 1933. 580 p.

⁶⁴ Цит. за: Vakhovska O.V. Emotions and the archaic consciousness of man: a diachronic semantic reconstruction of the names of emotions in English. *Amazonia Investiga*. 2023. № 12(69). P. 196. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.69.09.17>

⁶⁵ Glaz A. *Linguistic worldview(s): approaches and applications*. Milton Park, Abingdon, Oxfordshire: Routledge Studies in Linguistics, 2022. 240 p.

⁶⁶ Цит. за: Vakhovska O.V. Emotions and the archaic consciousness of man: a diachronic semantic reconstruction of the names of emotions in English. *Amazonia Investiga*. 2023. № 12(69). P. 196. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.69.09.17>

⁶⁷ Korzybski A. *Science and sanity: an introduction to non-Aristotelian systems and general semantics*. NY: Institute of General Semantics, 1994. 927 p.

⁶⁸ Grace G.W. *The linguistic construction of reality*. Oxfordshire: Routledge Library Editions; Philosophy of Language, 1987. 160 p.

⁶⁹ Цит. за: Vakhovska O.V. Emotions and the archaic consciousness of man: a diachronic semantic reconstruction of the names of emotions in English. *Amazonia Investiga*. 2023. № 12(69). P. 196. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.69.09.17>

⁷⁰ Цит. за: Там само.

⁷¹ Цит. за: Там само.

володіння, слово як знак стає інструментом освоєння світу людиною, а слово як символ, за визначенням М. М. Маковського,⁷² показує, в який саме спосіб світ був освоєний людиною. На думку С. С. Аверінцева,⁷³ **символ** – це образ, узятий в аспекті своєї знаковості, а також знак, наділений всією органічністю міфа і невичерпністю образу. Будь-який знак, за твердженням О. Ф. Лосєва,⁷⁴ може дістати безкінечну кількість значень й, отже, може стати символом, який у прихованій формі містить у собі всі можливі прояви певної речі: така властивість є реальністю для символу, але лише можливістю для знака.

Слово, згідно з давніми віруваннями, було одним із перших створінь, які Божество явило світу; слово було створено разом із вогнем і було його символом; пор., за М. М. Маковським,⁷⁵ етимологію англійського слова *a word*, яке походить від протоіндоєвропейського архетипу **cer-* ‘горіти, сяяти; священний вогонь’ > ‘колір, фарба’ > ‘слово.’ Подібно вогню, слово освітло світ навколо себе, вирізавши у цьому світі образи (пор., за В. В. Левицьким,⁷⁶ спільну етимологію слів *образ* і *pizanti*: образ – це щось, що було вирізане): те, що люди побачили у світлі, яке випромінювало слово, стало їхньою картиною світу, такою, що була неповторною від самого початку, і залишається неповторною зараз, адже світ населений багатьма народами, кожен з яких має своє особливе бачення цього світу. Перше слово, на думку М. М. Маковського,⁷⁷ було символом, зовнішня – фонічна і графічна – форма якого утворювала синкретичну священну цілісність із значенням. Слово як символ, стверджує вчений, в еволюції людства передувало появі слова як знака, зв’язок між значенням і формою якого є довільним: ця довільність формувалася поступово з тим, як синкретична священна цілісність, початково схоплена в образах світу, що усвідомлювався людьми, розпалася, – й слово-символ поволі перетворювалося на слово-знак, втрачаючи ті образи, які воно колись несло у собі.

Слово як символ було семіотичною формулою певного міфопоетичного образу (тут, *поетичний*, за Є. М. Мелетинським,⁷⁸ означає ‘архаїчний, значущий для культури’). Ця формула від початку була священною, оскільки мала ритуальну функцію об’єднання, згуртування роду або племені перед лицем Божества; ця формула

⁷² Цит. за: Vakhovska O.V. Emotions and the archaic consciousness of man: a diachronic semantic reconstruction of the names of emotions in English. *Amazonia Investiga*. 2023. № 12(69). P. 196. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.69.09.17>

⁷³ Цит. за: Там само.

⁷⁴ Цит. за: Там само.

⁷⁵ Цит. за: Там само.

⁷⁶ Цит. за: Там само.

⁷⁷ Цит. за: Там само.

⁷⁸ Цит. за: Там само.

також була магічною, оскільки у ній форма слова табувала значення слова, а значення слова табувало його форму: таке табу, як показує М. М. Маковський,⁷⁹ найчастіше послуговувалося метафорою, в якій образ сутності лягав в основу імені цієї сутності, наприклад, ‘коричневий, блискучий, яскравий’ у германському архетипі **beran-/*bernu-* ‘ведмідь.’ **Дописемний міф** в особливий спосіб розмітив світ, створивши таку мапу цього світу, на якій кожна його сутність мала свою позначку у вигляді слова-імені:

‘І вчинив Господь Бог із землі всю польову звірину, і все птаство небесне, і до Адама привів, щоб побачити, як він їх кликатиме. А все, як покличе Адам до них, до живої душі воно ймення йому. І назвав Адам імена всій худобі, і птаству небесному, і всій польовій звірині.’⁸⁰

Міфопоетичний образ, який мотивував виникнення в мові слова в його особній зовнішній формі, є, за визначенням О. О. Потєбні,⁸¹ **внутрішньою формою** цього слова. Вважаємо, що внутрішня форма слова показує, як саме думка представилася людині, яка думала цю думку в момент надання імені сутності, що виринула у свідомості людини під час пізнання світу.^{82,83} Внутрішня форма слова є панхронічним явищем у мові; внутрішня форма слова реконструюється шляхом етимологічної інтерпретації як **етимологічне значення** цього слова,⁸⁴ на відміну від вихідного значення цього слова, яке реконструюється шляхом етимологічного аналізу. Германський архетип **beran-/*bernu-*, наприклад, має вихідне значення ‘ведмідь,’ тоді як етимологічним значенням цього архетипу є ‘коричневий, блискучий, яскравий;’ в термінах, запропонованих Г. Фреге,⁸⁵

⁷⁹ Цит. за: Vakhovska O.V. Emotions and the archaic consciousness of man: a diachronic semantic reconstruction of the names of emotions in English. *Amazonia Investiga*. 2023. № 12(69). P. 196. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.69.09.17>

⁸⁰ Біблія. Старий Заповіт. Книга Буття 2 : 19, 20 / пер. І. Огієнко. URL: <https://www.bible.com/uk/bible/186/GEN.2.UBIO>. Дата звернення 16.12.2023 р.

⁸¹ Цит. за: Vakhovska O.V. Emotions and the archaic consciousness of man: a diachronic semantic reconstruction of the names of emotions in English. *Amazonia Investiga*. 2023. № 12(69). P. 196. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.69.09.17>

⁸² Vakhovska O.V. The sin of the translator: on words and mental images in translation. *Amazonia Investiga*. 2022. № 11(54). P. 178-188. <https://doi.org/10.34069/AI/2022.54.06.17>

⁸³ Vakhovska O.V. Words and worldviews: on the issue of etymological interpretation. *Філологічні науки та перекладознавство: європейський потенціал: матеріали міжнародної наукової конференції, м. Влоцлавек, Республіка Польща, 6-7 вересня 2023 р. Влоцлавек: Куявський університет у Влоцлавку, 2023. С. 137-140. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-348-4-36>*

⁸⁴ Корольова А.В. Когнітивна лінгвокомпаративістика: від реконструкції прамовних форм до реконструкції структур свідомості. *Вісник КНЛУ. Серія Філологія*. 2014. № 17(2). С. 94-101.

⁸⁵ Frege G. Über Sinn und Bedeutung. *Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik*. 1892. Neue Folge, № 100/1. S. 25-50.

етимологічне значення слова є **сміслом** цього слова. Настільки, наскільки мислення має бути вирізненим від свідомості, смисл (*Sinn*, німецькою) має бути вирізненим від референції (*Bedeutung*) як ті два способи, в які слово може дістати значення.

Осмислити світ – це пізнати й витлумачити цей світ, дивлячись на нього з певної точки зору, що неодмінно є суб'єктивним й таким, що заохочує інтелектуальний розвиток людини, скеровуючи набуття нею знань про світ; пор. слово *разум* як, буквально, ум, який трапляється один раз, *раз ум*,⁸⁶ і *Homo sapiens* є *людина розумна*, тобто така, що наділена своїм, неповторним розумом у поєднанні особливостей біології виду (т. зв. nature) і середовища проживання виду (т. зв. nurture); пор. також *смисл* як, буквально, те, що приходить разом із думкою, *с мыслью*: разом із думкою, вважаємо, приходить ментальний образ, адже з еволюційної точки зору⁸⁷ саме з образів починається розвиток інтелекту людини як у філогенезі, так і в онтогенезі:

Наш мозок формується світом.⁸⁸

І навпаки!

‘Відповідно до науки, життя започаткувалося кілька мільярдів років тому у формі одноклітинного організму, здатного до самовідтворення. Це був наш так званий Перший Спільний Предок. Комп'ютерне моделювання, базуючись на елементарних принципах статистичної фізики, вказує, що молекула, здатна до самовідтворення, робить еволюцію дуже ймовірним шляхом розвитку. Мутації самовідтворюваної молекули є випадковими; деякі з них дають своїм носіям переваги в боротьбі за існування і тим самим закріплюються в природі. Немає аргументів, які серйозно суперечили б теорії Дарвіна.

Ось метелик: щойно виліз із лялечки, а вже знає, що треба летіти до квітки. Образ квітки вкарбований у його мозок заздалегідь, і йому відомо все, що треба знати для життя, – ‘замість’ здатності вчитися. Відповідно малою є і його здатність до адаптації: потрібна безліч поколінь, щоб відбулися зміни в націленому на певні квіти мозку.

Новонароджене курча, нащадок динозаврів, адаптується значно краще. Вилупившись із яйця, воно сприймає як матір перший побачений рухомий предмет. Його мозок демонструє якісно нову рису:

⁸⁶ Д-р Юзюк Ф.Ф., особисте спілкування, липень 2021 р.

⁸⁷ Vakhovska O.V., Jusuk F.F. Image-driven interpretations in professional communicative mediation: bringing translation and psychotherapy together. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*. 2021. № 48(261). P. 63–67. <https://doi.org/10.31174/SEND-HS2021-261X48-11>

⁸⁸ Прим.: Наступні шість абзаців тексту, починаючи зі слів ‘Відповідно до науки, життя...’ й закінчуючи словами ‘...світ змінюється людьми,’ – фрагмент книги ‘До співу пташок. Приватна подорож до себе: роман-есе’ О.О. Кришталія. Ми вдячні Олегу Олександровичу за радість натхненного спілкування й маємо неабияку прихильність до книги.

здатність до перепрошивання. (Для незнайомих з електронікою: фахівці ‘прошивають’ і ‘перепрошивають’ мікросхеми. Це означає створювати потрібні зв’язки між елементами і змінювати початковий стан цих елементів.)

Пацюків, які дорослішають у своїх нірках, порівняли з тими, які були виховані на облаштованому людьми ‘дитячому майданчику.’ Виявилось, що останні вирости значно розумнішими – між нервовими клітинами їхнього мозку виявилось суттєво більше зв’язків. Бо у ссавців мозок формується світом. Відповідно, їх здатність до адаптації незрівнянно гнучкіша.

Шойно розплющивши очі у світ, дитина людська (або Кай – узагальнене ім’я, використовуване деякими філософами) знаходить себе на дитячому майданчику, підготовленому для нього попередніми поколіннями. Кай – спадкоємець культури. Цей подарунок із минулого швидко облаштовується на ‘чистій дошці’ його мозку.

Наші тіла закодовані в молекулах, успадкованих від наших біологічних предків, тим часом прошивка нашого мозку визначається свідомою активністю попередніх поколінь. Завдяки такому зворотному зв’язку світ швидко змінюється, а ми настільки ж швидко адаптуємося до його змін. У людей мозок формується світом, а світ змінюється людьми.⁸⁹

В актах словесного спілкування, за визначенням О. В. Бондарка,⁹⁰ смисли обертаються на лексичні значення у мисленні мовця, а лексичні значення перекодовуються на смисли у мисленні слухача, що, наголошуємо, в суті своїй є оберненням ментального образу на набір пропозицій людської думки, й навпаки.⁹¹

‘Власне, слова припиняють бути словами, шойно викликають фізично реестрований вибух електричної активності в мозку.

Вибух – метафора, здатна ввести в оману, оскільки в дійсності відбувається не руйнування, а створення. У відповідь на стимул, яким може бути, зокрема, слово, у нервових клітинах одразу ж вмикаються повноважні частини Молекули – так звані негайні ранні гени. У результаті слова й образи стають не лише частиною внутрішнього світу, а й частиною Молекули.

У цьому сенсі ми всі існуємо одне в одному.

У цьому сенсі саме існування – сексуальний процес.

⁸⁹ Кришталь О.О. До співу пташок. Приватна подорож до себе: роман-есе. Київ, 2022. С. 234–235.

⁹⁰ Цит. за: Vakhovska O.V. Emotions and the archaic consciousness of man: a diachronic semantic reconstruction of the names of emotions in English. *Amazonia Investiga*. 2023. № 12(69). P. 197. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.69.09.17>

⁹¹ Vakhovska O.V. Must the pot of seven holes be a translation theorist’s riddle? *KELM Knowledge, Education, Law, Management*. 2022. № 4(48). P. 117-125. <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.19>

Безперервний Акт Творіння, який запліднює нас світом і одне одним.⁹²

Оскільки одне й те саме значення може мати кілька смислів, кожен з яких ‘показує’ це значення у відмінний спосіб, множинні етимологічні інтерпретації слова укладаються в **матрицю** етимологічної відносності (поняття і термін запропоновані В. Н. Топоровим й розвинені М. М. Маковським),⁹³ коли етимолог, як вказує В. В. Левицький,⁹⁴ інтуїтивно надає перевагу певним явищам культури на протизагу іншим, й інтерпретує – тлумачить⁹⁵ – слова відносно цих явищ. Так, етимолог ‘бачить’ оком свого мислення міфопоетичні образи, які вірогідно мотивували слова в момент створення.⁹⁶ Ці образи скеровують діахронічну семантичну реконструкцію і тримають відповідну матрицю добуки; вони відповідають за семантичний синкретизм (поняття і термін запропоновані О. М. Трубаховим)⁹⁷ цієї матриці, запускаючи ланцюжок семантичних трансформацій (за В. В. Левицьким)⁹⁸ в межах окремого семантичного комплексу, який, втім, залишається дифузним.

2. Діахронічна глибина концептів емоцій у національно-мовній картині світу

У статті слово-ім’я концепту емоції розглядається в аспекті його еволюційної динаміки, з розумінням того, що з панхронічної точки зору мають бути розведені між собою поняття **діахронічної глибини** (поняття і термін запропоновані Р. В. Васько)⁹⁹ і **діахронічного**

⁹² Кришталъ О.О. До співу пташок. Приватна подорож до себе: роман-есе. Київ, 2022. С. 205.

⁹³ Цит. за: Vakhovska O.V. Emotions and the archaic consciousness of man: a diachronic semantic reconstruction of the names of emotions in English. *Amazonia Investiga*. 2023. № 12(69). P. 197. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.69.09.17>

⁹⁴ Цит. за: Там само.

⁹⁵ Vakhovska O.V., Jusuk F.F. Image-driven interpretations in professional communicative mediation: bringing translation and psychotherapy together. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*. 2021. № 48(261). P. 63–67. <https://doi.org/10.31174/SEND-HS2021-261IX48-11>

⁹⁶ Vakhovska O.V. Words and worldviews: on the issue of etymological interpretation. *Філологічні науки та перекладознавство: європейський потенціал*: матеріали міжнародної наукової конференції, м. Влоцлавек, Республіка Польща, 6-7 вересня 2023 р. Влоцлавек: Куявський університет у Влоцлавеку, 2023. С. 137–140. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-348-4-36>

⁹⁷ Цит. за: Vakhovska O.V. Emotions and the archaic consciousness of man: a diachronic semantic reconstruction of the names of emotions in English. *Amazonia Investiga*. 2023. № 12(69). P. 197. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.69.09.17>

⁹⁸ Цит. за: Там само.

⁹⁹ Vasko R.V. Semiotic and culturological passportization of numeric phraseosymbols. *Logos*. 2019. № 98. P. 94–103. <https://doi.org/10.24101/logos.2019.10>

варіювання (поняття розвинене у працях І. С. Шевченко;¹⁰⁰ див. також¹⁰¹): терміни *діахронічна глибина* і *діахронічне варіювання* мають різну референцію й на сучасному етапі використовуються, відповідно, у когнітивних історичних¹⁰² та історичних когнітивних¹⁰³ діахронічних мовознавчих дослідженнях.

Розрізнення понять *діахронічної глибини* й *діахронічного варіювання*, на нашу думку, має бути суголосним із вирізненням **етапів еволюції людської свідомості**¹⁰⁴ й тому, наголошуємо, має проводитися у термінах архаїчного образу як факта архаїчної – спочатку райської, потім магічної і ще пізніше міфічної – свідомості, з одного боку, й концепту (і лексичного значення як концепту, що, за визначенням О. С. Кубрякової,¹⁰⁵ ‘схоплений’ знаком) як факта сучасної – ментальної – свідомості, з іншого:

архаїчний образ	архаїчна свідомість <i>райська → магічна → міфічна</i>
концепт / лексичне значення	сучасна свідомість <i>ментальна</i>

Архаїчний образ є діахронічною глибиною концепту: цей образ – структура непропозиційної думки й, у своїх різних іпостасях, внутрішня форма, етимологічне значення і смисл слова як імені цього концепту. **Концепт** – структура пропозиційної думки; саме як такий,

¹⁰⁰ Цит. за: Vakhovska O.V. Emotions and the archaic consciousness of man: a diachronic semantic reconstruction of the names of emotions in English. *Amazonia Investiga*. 2023. № 12(69). P. 197. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.69.09.17>

¹⁰¹ Ваховська О.В. Вербалізація концепту ГРІХ в англomовному дискурсі XIV–XXI століть: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Харків, 2011. 20 с.

¹⁰² Корольова А.В. Когнітивна лінгвокомпаративістика: від реконструкції правовних форм до реконструкції структур свідомості. *Вісник КНЛУ. Серія Філологія*. 2014. № 17(2). С. 94–101.

¹⁰³ Winters M.E., Tissari H., Allan K. (Eds.). *Historical cognitive linguistics. Cognitive linguistics research*. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2010. 360 p.

¹⁰⁴ Gebser J. *The ever-present origin*. Athens: Ohio University Press, 1986. 647 p.

¹⁰⁵ Цит. за: Vakhovska O.V. Emotions and the archaic consciousness of man: a diachronic semantic reconstruction of the names of emotions in English. *Amazonia Investiga*. 2023. № 12(69). P. 197. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.69.09.17>

концепт піддається діяхронічному варіюванню у тій картині світу, частиною якої він є.¹⁰⁶

Діяхронічна глибина концепту виступає точкою відліку його діяхронічного варіювання, а також програмою цього варіювання, адже архаїчний образ стає насінною, з якої в ґрунті відповідної культури розвивається концепт як ментальна репрезентація, або як набір ментальних репрезентацій,¹⁰⁷ що узгоджується з твердженням про те, що навіть максимально необразні концепти базуються, як правило, на образ-схемах.¹⁰⁸ Образ-схеми використовуються і в етимологічних дослідженнях, наприклад, із метою виявлення закономірностей у зміні значення слів мови у часі,¹⁰⁹ з розумінням того, що така зміна регулюється універсальними механізмами людського мислення, яке природно послуговується образами.

Архаїчні образи, які складають діяхронічну глибину концептів емоцій в англійській та українській мовних картинах світу, є, на нашу думку, фактами **міфічної свідомості** людей. Два виміри цієї свідомості, за визначенням Ж. Гебзера,¹¹⁰ утворюють коло, символізуючи відкриття людиною циклічності природних явищ, з одного боку, й усвідомлення людиною своєї душі, з іншого, коли людина почала усвідомлювати свій досвід взаємодії з явищами природи, про що детальніше див. цитовану роботу, де наголошується на тому, що свого часу саме міфології з їхньої інгерентною полярністю надали свідомості людини цілісність. За Ж. Гебзером,¹¹¹ міфічна свідомість інтегрує у вигляді **історій** речі як явища, або феномени, й людей як тих, хто набуває досвід взаємодії з цими явищами. Міфічні історії людських емоцій: страху, щастя, суму та спокою, – розказані на матеріалі англійської та української мов в наступних розділах цієї статті (пор. наративи у роботі¹¹²).

Із методологічної точки зору, дослідження слів-імен концептів емоцій як знаків-символів, запропоноване в цій статті, виконувалося із

¹⁰⁶ Vakhovska O.V. Emotions and the archaic consciousness of man: a diachronic semantic reconstruction of the names of emotions in English. *Amazonia Investiga*. 2023. № 12(69). P. 194–203. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.69.09.17>

¹⁰⁷ Vakhovska O.V., Isaenko O.M. Language, culture, and image-driven interpretations in translation: a case for the university translation classroom in Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2021. № 10(47). P. 240–249. <https://doi.org/10.34069/AI/2021.47.11.25>

¹⁰⁸ Kövecses Z. *Metaphor: a practical introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2002. P. 37–38.

¹⁰⁹ Györi G., Hegedüs I. A cognitive approach to the methodology of semantic reconstruction: the case of Eng. *chin* and *knee*. In K. Allan, J.A. Robinson (Eds.), *Current Methods in Historical Semantics*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, 2012. P. 313–333.

¹¹⁰ Gebser J. *The ever-present origin*. Athens: Ohio University Press, 1986. 647 p.

¹¹¹ Там само.

¹¹² Vakhovska O.V. The sin of the translator: on words and mental images in translation. *Amazonia Investiga*. 2022. № 11(54). P. 183. <https://doi.org/10.34069/AI/2022.54.06.17>

залученням двох етапів для кожної із мов: (1) **етимологічного аналізу**¹¹³ слів-імен концептів емоцій й (2) **етимологічної інтерпретації**^{114,115} слів-імен концептів емоцій. Так, на першому етапі етимони іменників сучасної англійської мови *fear*, *happiness*, *sadness* і *relaxation/serenity* були встановлені в давньоанглійській мові як *fær*, *hæp*, *sæd* і в давньофранцузькій як *relaschier/serenité*, відповідно; етимони іменників сучасної української мови *страх*, *щасття*, *сум* і *розслаблення/спокій* були встановлені в давньосхіднослов'янській мові як *strachъ*, *съčestъje*, *sumъ* і *slabъ/čunъ*, відповідно. Ці етимони за своєю природою є словами, а також **знаками** для відповідних явищ на мапі архаїчного світу, репрезентованого у мисленні людини; ці знаки були реконструйовані шляхом етимологічного аналізу з протоіндо-європейських коренів **pēr-*, **kap-*, **sá-* і **lēg-/*ksero-* для англійської мови та **terg-*, **kei-*, **men-* і **lab-/*k^uej-* для української мови; зазначені корені було визначено в якості архетипів слів-імен концептів емоцій в англійській та українській мовах, відповідно.

На другому етапі архаїчні образи, які мотивували слова *fær*, *hæp*, *sæd* і *relaschier/serenité* й *strachъ*, *съčestъje*, *sumъ* і *slabъ/čunъ* у момент створення були реконструйовані й показані шляхом множинних етимологічних інтерпретацій, організованих у матриці¹¹⁶ відносно священних ритуалів язичників, у чьому мисленні світ був представлений за допомогою образів як **символів** для відповідних явищ цього світу. Інтерпретації у кожній матриці утворюють міфічну історію,¹¹⁷ або нарратив,¹¹⁸ розказану¹¹⁹ з відсилкою до символізму священних ритуалів в архаїчній картині світу. Кожна матриця пропонує формальні й семантичні паралелі між давньоанглійською мовою, з одного боку, й давньою східнослов'янською мовою, з іншого, та

¹¹³ Левицький В.В. Основи германістики. Вінниця: Нова книга, 2008. 528 с.

¹¹⁴ Корольова А.В. Когнітивна лінгвокомпаративістика: від реконструкції правовних форм до реконструкції структур свідомості. *Вісник КНЛУ. Серія Філологія*. 2014. № 17(2). С. 94–101.

¹¹⁵ Vakhovska O.V. Words and worldviews: on the issue of etymological interpretation. *Філологічні науки та перекладознавство: європейський потенціал*: матеріали міжнародної наукової конференції, м. Влоцлавек, Республіка Польща, 6–7 вересня 2023 р. Влоцлавек: Куявський університет у Влоцлавеку, 2023. С. 137–140. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-348-4-36>

¹¹⁶ Черхава О.О. Реконструкція теолінгвістичної матриці релігійно-популярного дискурсу (на матеріалі англійської, німецької та української мов): монографія. Київ: Вид. центр КНЛУ, 2017. 400 с.

¹¹⁷ Gebser J. *The ever-present origin*. Athens: Ohio University Press, 1986. 647 p.

¹¹⁸ Vakhovska O.V. The sin of the translator: on words and mental images in translation. *Amazonia Investiga*. 2022. № 11(54). P. 178–188. <https://doi.org/10.34069/AI/2022.54.06.17>

¹¹⁹ Goodwyn E. *The neurobiology of the gods: how brain physiology shapes the recurrent imagery of myth and dreams*. London & New York: Routledge, 2012. 256 p. <https://doi.org/10.4324/9780203141526>

іншими генетично (не)спорідненими мовами, які розглядаються як із семасіологічної, так і з ономасіологічної точок зору з тим, аби свідомість людини, чиє око мислення (т. зв. the mind's eye)¹²⁰ бачило архаїчні образи емоцій, отримала цілісність.¹²¹

На кожному з етапів, етимологічні праці за авторства (або редактування, що вказано в кожному випадку окремо) Ф. Міклошича (1886), К. Бругмана (1892), Е. К. Бернекера (1908-1913), А. Брюкнера (1927), О. Г. Преображенського (1959), М. Фасмера (1964–1973), Ч. Т. Анїонза (1966), О. С. Мельничука (1982-2006), М. М. Маковського (1992, 1996, 2000), В. В. Левицького (2010) та В. Семенцова (2017)¹²² були використані¹²³ нами у поєднанні з метою реконструювати вихідне й етимологічне значення слів *fær*, *hæp*, *sæd* і *relaschier/serenité* й *straxъ*, *съѣстѣje*, *sumъ* і *slabъ/čynъ*, а також протоіндоєвропейських коренів **pēr-*, **kap-*, **sá-* і **lēg-/*ksero-* й **terg-*, **kei-*, **men-* і **lab-/*k^uej-*, від яких, відповідно, походять ці слова, та їхні когнати.

Так, слова-імена концептів емоцій в англійській та українській мовах отримали характеристику в термінах своєї знако-символічної природи.

3. Біля священного вогню, й далеко від нього: що слова-імена концептів емоцій показують в архаїчній картині світу?

Інстинкт до виживання, що його мала доісторична людина, здійснюючи перехід із царства тварин у царство людей, сприяв появі у людини цілої низки захисних функцій, однією з яких була емоція. **Емоція** як первинний, примордальний механізм психіки¹²⁴ стала, на думку М. М. Маковського,¹²⁵ основою міфічного мислення людей, й

¹²⁰ Vakhovska O.V., Isaienko O.M. Language, culture, and image-driven interpretations in translation: a case for the university translation classroom in Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2021. № 10(47). P. 242. <https://doi.org/10.34069/AI/2021.47.11.25>

¹²¹ Прим.: Методологію деталізовано у нашій роботі: Vakhovska O.V. Emotions and the archaic consciousness of man: a diachronic semantic reconstruction of the names of emotions in English. *Amazonia Investiga*. 2023. № 12(69). P. 194–203. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.69.09.17>

¹²² Цит. за: Vakhovska O.V. Emotions and the archaic consciousness of man: a diachronic semantic reconstruction of the names of emotions in English. *Amazonia Investiga*. 2023. № 12(69). P. 203. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.69.09.17>

¹²³ Прим.: Ми вдячні студентів магистратури факультету германської філології і перекладу Київського національного лінгвістичного університету Борозенцю А.Р. за збір частини (0,8%) фактичного матеріалу дослідження.

¹²⁴ Scherer K.R. Unconscious processes in emotion: the bulk of the iceberg. *Emotion and Consciousness* / L.F. Barrett, P.M. Niedenthal, P. Winkielman. New York: The Guilford Press, 2005. P. 312–335.

¹²⁵ Цит. за: Vakhovska O.V. Emotions and the archaic consciousness of man: a diachronic semantic reconstruction of the names of emotions in English. *Amazonia Investiga*. 2023. № 12(69). P. 197. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.69.09.17>

переважає інші психологічні механізми, які в своєму функціонуванні покладаються на логіку.

Іменники *emotion* в англійській та *емоція* в українській мовах сходять через латинське дієслово *emovere* ‘рухати, пересувати; хвилювати, колихати,’ утворене від асимільованої форми *ex* ‘назовні; звідси; туди’ та *movere* ‘рухатися; рухати,’ до **протоіндосвропейського кореня *mei-** ‘рухатися,’ з табуючим преформантом *m-* і коренем **ai-/eu-* ‘згинати.’ Емоції у різних мовах світу часто концептуалізуються як сили, які змушують людину вийти із себе й почати поводитися і діяти під впливом цієї сили у певний спосіб (пор. **meiə-* ‘штовхати; відштовхувати’): це – панхронічна й культурно-універсальна метафора;¹²⁶ пор. санскритське *kama-muta* ‘такий, якого рухає любов; такий, який діє під впливом любові.’ Так, архетипний образ ¹²⁷**руху** є діахронічною глибиною концепту ЕМОЦІЯ¹²⁸ як такого.

Рух, згідно з архаїчними віруваннями, був передумовою створення Всесвіту як всього суцього Божеством, Хто Сам не рухався, але штовхнув Свої створіння в первинному акті руху, будучи першо-причиною цього руху й підтримуючи цей рух надалі. Божественний рух – це надприродна сила й одночасно відсутність цієї сили як прояв діалектичної єдності Буття й Небуття у божественних створіннях. Рух сприймався як жива істота й, отже, був наділений якостями життя. Першим рухом був рух вогню: вогонь **вигинанням** язиків полум’я символізував божественні метаморфози, тобто перетворення речей як створінь Божества. Священний вогонь був центром релігійного ритуалу, а також був центром світу як місця поселення племені або роду; індоєвропейські слова зі значенням ‘вогонь’ часто набували значення ‘середина, центр,’ що відповідало порядковій й гармоній речей, створених Божеством. Священний вогонь і Божество табувалися одними й тими самими метафорами. Коли мали на увазі вогонь, мали на увазі Божество.

Вогонь, згідно з архаїчними віруваннями, перебував всередині дерев й вибивався з деревини шляхом **биття** двох паличок одна об іншу: цей акт биття вважався священним. Биття являло Божество й мало магічне значення, оскільки вважалося причиною народження людей й тварин,

¹²⁶ Kövecses Z. *Metaphor: a practical introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2002. 375 p.

¹²⁷ Vakhovska O.V. The sin of the translator: on words and mental images in translation. *Amazonia Investiga*. 2022. № 11(54). P. 181. <https://doi.org/10.34069/AI/2022.54.06.17>

¹²⁸ Vakhovska O.V. At the sacred fire, and away from it: what the word *emotion* shows in the archaic worldview. *Інновації у філології: забаванки чи необхідність часу*: матеріали міжнародної наукової конференції, м. Ченстохова, Республіка Польща, 6–7 грудня 2023 р. Ченстохова: Полонійна академія в Ченстохові, 2024. С. 118–121. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-383-5-31>

родючості землі, росту, здоров'я та благополуччя. Биття також спричиняло страждання й біль, що вважалося одним із засобів спілкування людини з Божеством: страждання було молитвою й жертвопринесенням; пор. індоєвропейське **ger-* 'згинати' та давньоверхньонімецьке *gerta* 'жердина' (як об'єкт поклоніння). Биття часто застосовувалося в шлюбних ритуалах, календарних обрядах й було оберегом від зла; пор. індоєвропейське **kes-* 'бити' та тохарське *A kasu* 'хороший;' латинське *flagellare* 'бити' та українське *благо*; англійське *to strike* 'бити' та індоєвропейське **sterg-* 'захищати.' Індоєвропейські слова зі значенням 'бити > ушкоджувати, калічити' часто мотивували появу слів зі значенням 'чудо, амулет, оберіг тощо;' пор. латинське *credere* 'бити' та українське *чудо*.

Перші протоіндоєвропейські слова на позначення руху часто розвивали енантіосемію в своїх значеннях, висвітлюючи різні аспекти руху, наприклад, рух до добра або рух до зла, що виступало однією з основних міфологічних опозицій; пор. німецьке *Stapf* 'стежка,' але литовське *tapti* 'перетворитися на;' німецьке *Weg* 'шлях,' але готське *weihs* 'святий;' німецьке *fliehen* 'швидко рухатися,' але *Fluch* 'прокляття.' Саме завдяки енантіосемії розвинулося поняття остановки в русі, а також поняття відсутності руху, як, наприклад, в індоєвропейському **er-* 'рухатися' та одночасно 'не рухатися; замерти;' пор. німецьке *Ruhe* 'спокій, відпочинок' та українське *рух* < **reu-* 'швидко рухатися.'

Рух мав сакральне значення, а все, що було сакральним, наділялося також і значенням фалічним: ці поняття були нерозривними в архаїчній картині світу, де вони формували так званий **Основний Міф**. Швидкий рух, як, наприклад, під час розпалювання вогню з дерев'яних паличок, наділявся багатим символізмом. В архаїчній уяві, Всесвіт як ціле з усім, що в ньому існує, був створений із порожнечі й темряви в актах божественного руху, коли Божество розірвав хаос в акті проникнення божественного фалоса в божественну вагіну, в результаті чого в диві первинного створіння з'явився космос. Акт розірвання й акт коїтального злиття, який за ним послідував, стали чоловічим і жіночим символами божественного створення макрокосму, з його порядком, гармонією і цілісністю. Макрокосм складався з вогню (чоловіче) й води (жіноче), й ці стихії також були первинними складниками мікрокосму кожного людського створіння, яке у своїх космогонічних метаморфозах переходило з життя в смерть й зі смерті в життя; цей перехід замикав коло Буття.

Фалічне значення швидких рухів пов'язане, з одного боку, з відтворенням фалічних дій Божества в актах першотворення ('бити > висікати вогонь > вогонь'), що було покликане віддати шану Божеству; з іншого боку, вогонь як 'такий, що розташований вертикально,' а тому й 'такий,

що ерегований,' був наділений фалічним символізмом інгерентно, впадаючи в язичницький символізм жердин як знаків Творчого Божества, які вказують на верхню, божественну частину макрокосма. Вогонь символізував сексуальну потенцію ('вогонь > імпульс, пристрасть') та силу Божества, саме як і ритуальні злягання язичницьких жерців з незайманими весталками сприймалися як спілкування жерців з Божеством у намаганні здобути блага й зцілення для людей племені.

Основний Міф, за визначенням В. В. Левицького¹²⁹, продукує й пояснює синкретизм значень '**бити / різати / гнути**' (розірвання) та '**з'єднувати / зв'язувати**' (злиття), який глибоко вкорінений в індоєвропейських етимонах. Дії, позначені цими етимонами, отримали своє первісне значення в священних ритуалах язичників, й тому мають розглядатися саме на тлі цих ритуалів як їхні сакральні компоненти. Будь-яка дія, яку здійснював язичник, сприймалася ним як спілкування з Божеством, оскільки ця дія асоціювалася з актами першотворення й тому була священною: рух як абстрактне поняття виникло на основі конкретних понять, як-от биття або різання; розвиток мислення йшов від конкретного до абстрактного. Язичницькі ритуали були комплексними діями біля священного вогню, спрямованого вгору, туди, де знаходиться Божество (пор. індоєвропейське **ar-* 'вогонь,' але вірменське *arel* 'створювати, робити;' українське *gora* та *gorimu*), й мали на меті відтворити сцени першотворення, візуалізуючи ці сцени в мисленні людей; пор. індоєвропейське **bha-* 'горіти' та **bhei-d/*bhed-* 'бити > висікати вогонь,' але також 'зв'язувати; переплітатися (про язика полум'я).'

Розірвання й злиття утворювали вселенську діалектичну єдність усіх явищ, наданих людині у її свідомості, й тому знаних людиною: пізнаних й пізнаваних нею. Ця єдність як сила Божества встановлювати порядок і гармонію речей (речами були всі явища світу: річ – це щось, що було явлене Божеством) пояснювала цілісність, перенесену в горизонтальній площині на місце поселення роду або племені: це місце вважалося центром Всесвіту, поміченим священним вогнем як символом Божества й божественного фалоса. У вертикальній площині вогонь зв'язував нижній, середній та верхній світи, позначені різними кольорами різних кіл, або чакр, священного вогню, що також символізувало цілісність; пор. англійське *all* 'все,' але давньоанглійське *ælan* 'горіти.'

¹²⁹ Цит. за: Vakhovska O.V. Emotions and the archaic consciousness of man: a diachronic semantic reconstruction of the names of emotions in English. *Amazonia Investiga*. 2023. № 12(69). P. 203. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.69.09.17>

4. Діахронічна глибина концепту СТРАХ в англійській та українській мовних картинах світу

Діахронічною глибиною концепту СТРАХ в англійській та українській мовних картинах світу є два різні, неповторні архаїчні образи, представлені, відповідно, в Розділах 4.1 та 4.2 цієї статті у вигляді міфічних історій, схоплених особною матрицею етимологічної інтерпретації.

4.1. Слово *fear* в англійській мові: матриця етимологічної інтерпретації

За нашими даними, етимомом слова сучасної англійської мови *fear* є слово давньоанглійської мови *fær*. Давньоанглійське *fær* ‘небезпека, лихо; неочікуваний напад’ сходиться через прагерманське **feraz* ‘небезпека’ до протоіндоевропейського кореня **pēr-* зі значенням ‘бити’ > ‘рухатися.’ Це рух людини від центра світу як місця поселення її роду та племені навколо священного вогню до периферії світу, у невідоме й вороже.

Давньоанглійське *fær* суголосне фундаментальній архаїчній опозиції центра до периферії, базованій на колі життя: в це коло вкладені космос і хаос як протилежності один одного. Згідно з язичницькими віруваннями, все, що знаходиться в центрі, є божественним і благим, таким, що приносить щастя та здоров’я, тоді як все, що знаходиться на периферії, є шкідливим і небезпечним, таким, що спричиняє лихо й несе смерть: вихід за межі кола вважався табу, оскільки це означало вигнання людини зі спільноти, до якої вона належить, й її неминучу загибель; пор. англійське *fear* ‘страх’ та *far* ‘далеко,’ готське *fera* ‘периферія’ та *fairina* ‘вина, провина,’ та давньоіндоарійське *pāra* ‘далекій; чужий, ворожий.’

Значення ‘бити’ явлене в страх архаїчної людини як значення ‘рухатися швидко;’ пор. латинське *pavor* ‘страх,’ але *pavire* ‘бити, вдарити,’ давньоанглійське *bregdan* ‘рухатися,’ *broga* ‘страх,’ та *brecan* ‘розбивати на шматки.’ Цей швидкий рух – у бігі: пор. грецьке *φόβος* ‘страх’ та *φεβομαι* ‘бігти,’ а також українське *бігти, бити* й німецьке *biegen* ‘згинати.’ Людина, яка відчуває страх, біжить, й її страх є силою, яка гонить й жене людину бігти далі; пор. готське *agis* ‘страх’ та *ogjan* ‘лякати,’ й індоєвропейське **ag-* ‘гнати; гнатися.’ Страх нападає на людину й б’є її; пор. литовське *baisa* ‘страшний’ та *bijoti(s)* ‘боятися,’ але англійське *to beat* ‘бити.’ Корінь **per-* отримує семантичний розвиток як ‘бити > мати вплив на думки або почуття;’ пор. англійське *depress* ‘пригнічувати.’ Страх дійсно має сильний вплив на людину; він наносить їй удари.

Космогонічна взаємодія чоловічого й жіночого в актах першотворення – це коли щось тверде проникає в щось м'яке, розриваючи його: семантика кореня **per-* розвивається як 'різати; протикати.' Це, наприклад, має місце, у полюванні, коли людина розрізає простір, випускаючи стрілу (пор. тохарське *A eprer* 'простір' та *pär* 'стріла'), у зляганні чоловіка і жінки (пор. давньоанглійське *fiaras* 'чоловіки' та імецьке *Frau* 'жінка'), або коли кров людини тече в ритуалі кровопускання (пор. тохарське *A pärs* 'лити' та вірменське *arium* 'кров'). У такий саме спосіб, коли на людину нападає страх й женеться за нею, людина біжить й у своєму бізі розрізає навколишній простір, розбиваючи його; пор. індоевропейський корінь **dorgh-* 'різати, рвати, розривати' та його рефлeksi в українському *droga* та польському *droga* 'дорога.'

Значення 'бити / різати' генерує, породжує в індоевропейських словах значення 'горіти; сяяти, блищати;' пор. індоевропейське **bhau-* 'бити' та **bha-* 'блищати.' Очі наляканої людини сяють; страх людини – в її очах. Подібно до того, як біг розриває простір, зір розрізає його; пор. російське *сечь* 'різати > бачити.' Очі людини випромінюють світло (пор. ірландське *suil* 'око,' але латинське *sol* 'сонце') та є гострими каменями на обличчі, які ріжуть простір і розривають темряву; пор. російське *глаз* 'око,' але польське *glaz* 'камінь,' готське *agis* 'страх' < індоевропейське **ag-* 'прямувати, гнатися < швидко рухатися,' але **ak-* 'гострий' > різати,' як-от в українському *око*.

Світло, що його символізує око, тісно пов'язане зі звуком, адже обидва були дивами першотворення світу. Коли людина відчуває страх, вона видає звуки; ці звуки – не пісня, що летить рідиною, а крик, що розрізає простір і протикає повітря; пор. індоевропейське **bhau-* 'бити / різати' та **bha-* 'видавати звуки.'

Людина відчуває страх, коли рухається геть від місця поселення її роду та племені ('ми') до місць, де живуть інші племена ('вони'). Люди з цих інших племен ставлять пастки й сидять в засідці, сховавшись у лісі; пор. англійське *ambush* 'засідка' та західногерманське **busk* 'ліс, хащі.' Людина боїться нападу на себе й того, що її поб'ють, вб'ють або з'їдять; боїться вона і диких звірів. Інші племена погані й підступні; людина боїться, що вони вийдуть на її слід, тому рухається поривчасто й швидко: вона занепокоєна, її рух неспокійний; пор. литовське *mesti* 'кидати' та українське *метатися*; пор. також латинське *modus*, німецьке *Mut* та англійське *mood* 'настрій.' Випас худоби й її перегін на інші пасовища був особливо небезпечний; пор. індоевропейське **pā-* 'годувати, випасати,' готське *faran* 'змінювати місцезнаходження,' німецьке *Farre* 'бик,' але російське *опасность* 'небезпека;' англійське *graze* 'пасти худобу,' але литовське *grasinti* 'загрожувати.'

Людина відчуває небезпеку, але ще не бачить джерела цієї загрози; пор. латинське *metus* ‘страх’ та литовське *matyti* ‘бачити.’ Зір людини загострюється, але вводить її в оману; пор. англійське *Fear has big eyes* ‘У страху великі очі.’ Людина напружена, готова до стрибка й втечі; вона відсахується, ніби від вогню, від усього, що зустрічається їй на шляху; пор. індоєвропейське **elk-/*elg-/*erg-* ‘рухатися > відсахнутися;’ пор. також англосаксонське *fȳr* ‘вогонь’ та *fyrhtu* ‘страх.’ Людина підстрибує від страху; пор. німецьке *schrecken* ‘стрибати > лякати.’

4.2. Слово *страх* в українській мові: матриця етимологічної інтерпретації

За нашими даними, етимомом слова сучасної української мови *страх* є давньосхіднослов’янське слово *straxъ*. Давньосхіднослов’янське *straxъ* сходить до протоіндоєвропейського кореня **terg-* зі значенням ‘бити’ > ‘рухатися.’ Це рух Божества, за якого Божество повергає людину додолу, спричиняючи рушення в душі цієї людини. Ця людина – створіння Божества.

Преформант **s-* в слові *straxъ* позначає присутність й діяння Божества в стані страху, в якому перебуває людина: **s-* і його варіанти **sъ-* та **su-*, ймовірно, є табуючими преформантами в протоіндоєвропейських словах на позначення Божества та Його маніфестацій, як-от на позначення священного вогню: **s-/sъ-* означає єдність; **su-* розвиває значення ‘хороший, добрий’ та ‘могутній, сильний,’ із розумінням того, що позначена словом річ явлена разом із Божеством й через волю Божества, як-от в слові *смерть* або в словах *страх, щастя* ((*сч*)*астя*), *сум і спокій* (див. наступні розділи статті) на позначення явищ, наданих людині Божеством, в чому відбувається їхня благодать.

Божество є тією вищою силою, яка сотрясає людину (праслов’янське *tręsti* ‘трясти;’ пор. англійське *strike* ‘вдарити’), викликаючи страх (праслов’янське *trepęti* ‘трепіт’) в її душі. Цей страх – дрижання й рушіння (в) душі людини у відповідь на швидкий і сильний рух Божества: це – трепіт слабкого перед лицем сильного; пор. англійське *trepidation* ‘трепіт,’ латинське *terreo* ‘я залякую,’ грецьке *τρόμος* ‘дрижання; страх,’ *τρέω* ‘я боюся,’ й давньоіндоарійське *trásati* ‘боїться’ < **tre-/tres-* ‘трясти; трястись, дрижати’ < **reue-* ‘спричинити рух, зрушити,’ як-от в українському *рух* і *рвати*; пор. також англійське *ruin* ‘руйнувати.’ Дужий рух Божества вселяє страх в душу людини, яка починає дрижати, що визначається як і її рух також, але це вже рух внутрішній; пор. праслов’янське *strastъ* ‘пристрасть.’

Цей страх – перед лицем Божества: священний вогонь як маніфестація Божества кидається на людину й через божественну силу

побиває її – обпалює й навіть спалює; пор. давньоіндоарійське *bhittā* ‘той, що має страх (перед лицем Бога)’ і давньоанглійське *arian* ‘поклонятися Богу;’ давньоіндоарійське *bhaya-*, *bhi-* ‘страх’ й українське *боятися* та *бити*; пор. також індоєвропейське **bheg-* ‘бити,’ але німецьке *boggen* ‘боятися,’ а також індоєвропейське **bher-* ‘горіти’ < ‘бити.’

Людина стає нерухомою і завмирає в екстатичному релігійному стані, який викликаний страхом, що ця людина відчуває по відношенню до Божества; пор. індоєвропейський корінь **ster-* ‘твердіти; німіти; впадати в ступор’ та його рефлeksi в литовському *stregti* ‘твердіти, замерзати; перетворюватися на лід,’ латиському *strēģele* ‘бурулька,’ середньовісньонімецькому *strac* ‘тугий, твердий,’ середньонісньонімецькому *strak* ‘твердий,’ та, через енантіосемію, німецькому *strecken* ‘розтягувати(ся).’ Людина в стані страху втрачає здатність до сприйняття, саме як і перестає усвідомлювати себе й світ навколо, ніби стаючи глухою, сліпою й німою; пор. індоєвропейське **toib-* ‘святий,’ але німецьке *taub* ‘глухий,’ давньоісландське *glöpr* ‘дурень (буквально, той, хто втратив здатність до сприйняття через те, що знаходиться в екстатичному стані),’ а також латиське *skurbs* ‘п’яний,’ але болгарське *скръб* ‘горе, сум,’ індоєвропейське **ebhrios* ‘п’яний,’ але латиське *rabies* ‘безумство;’ пор. також німецьке *Leid* ‘страждання,’ але ісландське *leiðla* ‘екстаз.’

Людина падає додолу, на землю, й просить милості у Божества; пор. англійське *to fall* ‘падати,’ але індоєвропейське **pal-* ‘просити, благодати.’ Це падіння на землю спричиняє метаморфозу в людині, змінюючи її ество, що визначається як регулярний міфологічний мотив, який наявний також і в архаїчних казках; пор. індоєвропейське **pel-* ‘змінювати(ся).’ Падіння на землю зцілює й звільняє від злих чар; пор. англійське *a spell* ‘заклинання.’ Падіння на землю – символ шанування людиною Божества. Коли людина падає додолу, вона просить Божество про захист і опіку; пор. хетське *palashas* ‘захист, амулет’ і литовське *piltis* ‘дбати’ < індоєвропейське **pel-* ‘покривати, вкривати.’ Людину покриває священний вогонь (пор. індоєвропейське **pel-* ‘вкрити язиками полум’я у вогні’), який має силу або врятувати людину, або знищити її; пор. індоєвропейське **pel-* ‘горіти; вогонь’ < ‘бити, різати’ й англійське *fell* ‘безжалісний, болісний, смертельний;’ пор. також латинське *strāgēs* ‘повалення; збиття (на землю); поразка; падіння; вбивство, смерть,’ а також *strāgulus* ‘ковдра, килим тощо як щось, чим покривають, або що підстеляють.’

Синкретичні значення ‘бити / різати / гнути’ урівнювалися завдяки Основному Міфу зі значеннями ‘добро; хороший’ та ‘порядок, гармонія;’ пор. індоєвропейське **kes-* ‘різати, розсікати,’ але тохарське *A kasu* ‘хороший;’ готське *maitan* ‘розсікати, розривати,’ але ірландське

maith ‘хороший;’ індоєвропейське **dek-* ‘розсікати,’ але кельтське **dag-* ‘хороший.’ Космічний порядок тримав людей племені, або роду, разом (‘гнути’ > ‘з’єднувати / зв’язувати’), визначаючи приналежність кожної людини до її спільноти, як частини до цілого; пор. індоєвропейське **bhedh-* ‘гнути, зв’язувати’ та литовське *beñdras* ‘спільний, з’єднаний.’ Страх перед лицем Божества з’єднував і скріплював спільноту людей, забезпечуючи на основі цього спільного порядку зв’язки між людьми, а також цінності, спільні для всіх приналежних; пор. розвиток значення ‘гнути’ в значення ‘клятва,’ як-от в албанському *bé* ‘клятва’ < **bhedh-*; пор. також латинське *fides* ‘віра’ < індоєвропейське **bheidh-* ‘зв’язувати, з’єднувати.’ Цей страх наводить порядок, ставлячи речі в світі на належні їм місця; він гармонізує людське життя й захищає його від безпорядку, укріплюючи Космос в його міфічному протистоянні Хаосу; пор. індоєвропейське **strag-* ‘суворий,’ як-от в німецькому *streng* ‘суворий,’ пор. також чеське *stráž* ‘охорона’ й латиське *struōstīt* ‘попереджати; загрозувати.’

5. Діахронічна глибина концепту ЩАСТЯ в англійській та українській мовних картинах світу

Діахронічною глибиною концепту ЩАСТЯ в англійській та українській мовних картинах світу є два різні, неповторні архаїчні образи, представлені, відповідно, в Розділах 5.1 та 5.2 цієї статті у вигляді міфічних історій, схоплених осібною матрицею етимологічної інтерпретації.

5.1. Слово *happiness* в англійській мові: матриця етимологічної інтерпретації

За нашими даними, етимомом слова сучасної англійської мови *happiness* є слово давньоанглійської мови *hæp*. Давньоанглійське *hæp* ‘удача, випадок, випадковість, везіння’ сходить через прагерманське **happa* ‘зручність, вигода > щастя’ до **протоіндоєвропейського кореня **kap-*** зі значенням ‘гнути’ > ‘рухатися.’ Це рух людини під час ритуалу поклоніння, за якого людина вклоняється з тим, аби вшанувати Божество (пор. перське *namas* ‘поклоніння; молитва’ та *namidan* ‘нахилятися; вигинати(ся), згинати(ся) в певному напрямку’), а руки й ноги людини згинаються в танці, який є спілкуванням людини з Божеством. Це поклоніння – шаноблива розмова людини з Божеством; ця розмова визначає вигини долі людини, адже її доля – шлях, яким вона йде по життю.

Згинання – чоловічий символ (вигнутість назовні) й символ жіночий (вигнутість всередину) в діалектичній єдності – сприймалося в архаїчній картині світу як магічний акт, який міг дати в наслідку як

добро, так і зло; пор. сербохорватське *kob* ‘добрий знак,’ але болгарське *koba* ‘недобрий знак.’ Згинання передувало першотворенню світу й, в язичницьких віруваннях, було передумовою всіх феноменів, або речей, що їх Божество явив світу. Феномен – це нумен, або річ-у-собі, в тому вигляді, як ця річ являється свідомому суб’єктові й конструюється в мисленні цього суб’єкта; пор. латинське *numen* ‘божество; воля божеств.’ Нумени як такі недосяжні людському досвідові; феномени дані людям в досвіді, але початок і причина феноменів – в нуменах,¹³⁰ маніфестацією чого й було згинання.

Розірвавши хаос, Божество явив Себе світу; це було явлення Світового Розуму. Першими речами – першими божественними феноменами, що їх Божество явив світу, – були вода, вогонь-світло і звук. Будь-яка річ, як щось, що явлене світу Божеством, асоціювалася з рухом (Божества) як зі своєю першопричиною; пор. індоєвропейське **dhengh-* ‘швидко рухатися’ та німецьке *Ding* ‘річ.’ Рух мав свою причину в порожнечі, в якій він і мав свій початок; пор. латиське *lieta* ‘річ’ та німецьке *ledig* ‘порожній.’

Річ, явлена Божеством із порожнечі в світ, була символом надприродної сили Божества; пор. давньогельське *daingen* ‘сильний.’ Це явлення ознаменувало початок життя, за яким слідує смерть; пор. литовське *tiketi* ‘траплятися’ та готське *peihis* ‘час; вічність (як відсутність часу).’ Божество дав людським створінням їхню долю; доля людини, згідно з язичницькими віруваннями, була подібна до стежки, вигини якої – наслідок акту згинання; пор. англійське *happen* ‘стежка в лісі.’ Провісники долі бачили, яким є призначений час та порядок подій в житті людини, й таким чином бачити означало знати; пор. англійське *herp* ‘обізнаний,’ але російське *внезпно* ‘раптово.’ Так, долю людини можна було передбачити, дивлячись на нутрощі жертовних тварин: нутрощі згиналися в певний спосіб, а їхні вигини уподібнювалися язикам полум’я. Тканини й рідини тіла людини також ототожнювалися з язиками полум’я, які, вигинаючись й переплітаючись, утворювали живий організм; кров також порівнювалася з язиками полум’я, що вигинаються в огні.

Щастя давньої людини, що його позначило давньоанглійське слово *haep*, виникло в сакральних актах благоговіння й почитання перед лицем Божества, Кому приносилася жертва. Щастя було в єднанні людини з Божеством, коли людина приносила жертву й відчувала екстатичний релігійний захват, який слідував за жертвопринесенням; пор. давньоанглійське *sael* ‘щасливий, веселий’ та готське *saljan* ‘приносити жертву.’ Жертва, якщо вона приймалася Божеством, позбавляла людину від бід та негараздів, а також зв’язувала злі чари,

¹³⁰ Kipfer B.A. (Ed.). Roget's international thesaurus, 8th Edition. Collins Reference, 2022. 1200 p.

які загрожували людині. Щастя людини було в актах, здійснених нею біля священного вогню ('згинатися > підніматися > витися' (про язики полум'я), 'гнути / бити,' 'зв'язувати,' 'швидко рухатися; виконувати швидкі рухи,' 'брати,' 'давати,' 'приносити жертву,' 'здоровий, цілий,' 'горіти; запалювати(ся),' та 'мокрый (про священне узливання);' пор. латинське *go- 'гнути,' але *gau- 'радіти, святкувати,' як-от в *gaudeo* 'я радію;' індоєвропейське *per- 'бити,' але *prai-, *pri- 'веселий настрої,' як-от в німецькому *freuen* 'радіти, бути щасливим, святкувати'). Щастя людини було наслідком усвідомлення нею того, що вона позбавиться зла й хвороб, коли принесе жертву; пор. латинське *vitulus* 'теля,' але *vitulor* 'радіти,' а також *ovis* 'вівця,' але *ovare* 'радіти, бути щасливим.'

Усі люди племені брали участь в поклонінні; пор. давньоанглійське *haeric* 'рівний.' Поклонники були голі, й їхня нагота мала сакральне значення; пор. індоєвропейське *bhel- 'голий > сяючий, сповнений світла > святий,' а також українське *гладкий*, але англійське *glad* 'радісний.' Поклонники наносили собі увіччя, які, за віруваннями, мали очистити та наблизити їх до Божества. Поклонники пили п'янки напої, виготовлені з особливих трав та грибів; пор. індоєвропейське *meu- 'мокрый; просочений,' але давньоіндоарійське *mōdate* 'веселий.' Швидкий рух вогню, як і швидкий рух, й швидкі рухи, людей навколо вогню, приводили в екстаз; пор. індоєвропейське *uei- 'йти; рухатися' та авестійське *vōi* 'робити щасливим,' українське *рух* та давньоіндоарійське *rus* 'сяти, горіти.'

Людина відчувала себе щасливою, знаючи, що сумлінне виконання ритуалу поклоніння визначить їй добру долю; пор. індоєвропейський корінь *lek-/*luk- 'гнути(ся)' та його рефлексі в середньовісній німецькому *g(e)lücke*, німецькому *Glück* 'щастя,' давньоскандинавське *lukka* 'щастя,' англійське *luck* 'удача, щасливий перебіг обставин,' російське *лукать* 'гнути,' *случиться* 'трапитися,' *получиться* 'вийти вдало,' та *случай* 'випадок;' пор. також *луч* 'промінь сонця.'

5.2. Слово *щастя* в українській мові: матриця етимологічної інтерпретації

За нашими даними, етимомом слова сучасної української мови *щастя* є давньосхіднослов'янське слово *същєстьє*. Давньосхіднослов'янське *същєстьє* сходиться до протоіндоєвропейського кореня *kei- зі значенням 'різати' > 'рухатися.' Це рух Божества, за якого Божество відрізає (добру) долю й дає її людині. Ця людина – створіння Божества.

Доля людини – це частина цілого (давньосхіднослов'янське *čєсть 'частина' < індоєвропейське *kend- 'відрізати'), яка надана людині Божеством; пор. болгарське *щастие* 'щастя,' чеське *štěstí* 'щастя,'

словацьке *šť'astie* ‘щастя,’ польське *szczęście* ‘щастя,’ а також латинське *scindere* ‘різати, відрізати; рвати, відривати’ та литовське *kāndu* ‘я кусаю, я відкусую.’ Щастя людини – це шматок, який Божество дозволяє їй відкусити від спільного, вищого блага.

В індоєвропейських словах на позначення щастя значення ‘різати’ часто синкретичне зі значеннями ‘гнути’ та ‘зв’язувати,’ адже акти відрізання й зв’язування слідували за актом згинання в Основному Міфі, а також природно у повсякденній діяльності людей, як-от у плетінні корзин. Преформант **sz-* в слові *sъčestъje* означає присутність і дію Божества в стані щастя, в якому знаходиться людина: Божество дає – буквально, відрізає – добру долю людському створінню й ця доля є щастям цього створіння; пор. давньогрецьке *σχίζω* ‘я відрізаю’ < індоєвропейське **kei-*; пор. також індоєвропейське **bhag-* ‘радість, щастя’ й ‘ділити; розподіляти, давати.’ Очевидно, що частиною цілого, наданою людині Божеством, могла бути і недобра доля; це було нещастям людини, й в деяких давньосхіднослов’янських пам’ятках писемності слово *sъčestъje* має значення ‘недобра доля.’ Божество знає, яку саме частину дати кожній людині, й кожна людина має свою, лише їй підходящу, частину в якості своєї долі; пор. приказки *Кожному своє щастя* та *У чуже щастя не заїдеш*. Це – божественний порядок речей у світі; пор. той факт, що в глаголиці літера *ш*, до якої сходять літери *Щ, ш* в кирилиці, схожа на збалансовані ваги й, думаємо, у такий спосіб показує цей порядок і гармонію речей у світі наочно.

Надаючи долю, Божество бере участь в житті людини. Людина живе, аби взяти участь в житті світу, створеного Божеством, а також у житті спільноти (племіні, роду), до якої людина належить: життя людини – це частина цілого, що й робить людину щасливою, адже всі люди разом беруть участь у чомусь більшому, де кожен має своє; пор. давньослов’янське *съчастьнъ* ‘залучений’ та *съчастьникъ* ‘той, хто залучений; той, хто бере участь; учасник.’ У такий спосіб явлені значення ‘з’єднувати’ та ‘зв’язувати:’ людина залучена у більше ціле як його корисна частина; людина робить свій внесок у це більше ціле: людина корисна, адже її життя знайшло своє застосування, – що й робить людину щасливою, адже у спільній дії люди роблять речі, що визначається як той порядок речей у світі, який покладений Божеством.

Людина бере участь у житті світу й отримує від цієї участі свою частку; пор. українські слова *щастя* й *доля* ‘(буквально) частка, пай.’ Значення ‘зібраний з частин,’ що його має постформант *-je* в давньосхіднослов’янському *sъčestъje*, явлене як ‘сукупність добрих часток, які разом утворюють долю людини як цілісність:’ протягом життя людини Божество може відняти й вилучити деякі частки з цієї сукупності, втім, як і додати до неї деякі інші. Під час поклоніння, людина славить

Божество за надану їй добру частку; пор. українське *слов'яни* як, буквально, ті, хто славять Бога, при тому, що просіння не явлене в імені народу – лише славлення¹³¹.

Добрі частки, що їх дає людині Божество, з практичної точки зору, – здоров'я людини і речі у її власності, як-от майно; пор. готське *fahan* ‘брати, хапати, ловити’ й *faheps* ‘радість.’ Дозволимо собі провести семантичну паралель між давньосхіднослов'янським словом *svěšťъje* й давньоанглійським словом *sæl* ‘щастя, радість,’ буквальним значенням якого є те, що людина має багато у своїй власності як результат поклоніння цієї людини Божеству. Слово утворене з індоєвропейських коренів **uer-* ‘брати’ та **ues-* ‘колоти; рубати’ > ‘їсти; харчуватися’ (про поїдання м'яса в ритуалі поклоніння) > ‘мокрый; просочений’ (про ритуальне узливання) > **uesu* ‘хороший;’ пор. давньоанглійське *eadig* ‘щасливий’ (< *ead* ‘багатство’) та *gesælig* ‘щасливий, випадковий, багатий,’ а також давньоскандинавське *vesall* ‘бідний,’ утворене за допомогою заперечного *ve-*. Пор. позиціонування багатства як добродетелі, згідно з принципами протестантської трудової етики,¹³² із розумінням того, що етимологічно слова *work* ‘труд, робота’ і *worship* ‘поклоніння’ сходять до одного й того самого протоіндоєвропейського кореня **werg-* зі значенням ‘робити,’ де *work* визначається як пізніше семантичне утворення від *worship*.

Для язичників багатство, яким володіла людина, дорівнювало її могутності; значення ‘володіння, власність’ суголосне значенню ‘вогонь,’ адже священний вогонь як символ Божества давав людям речі в обмін на їхнє поклоніння; пор. індоєвропейське **bher-* ‘горіти’ й німецьке *borgen* ‘брати, позичати.’ Вогнище, у свою чергу, символізувало рід і плем'я, до якого належала людина: сила вогню дорівнювала силі роду й племені, спадкоємцем яких була людина; пор. індоєвропейське **ag-* ‘вогонь’ й давньоскандинавське *ætt* ‘рід, плем'я,’ а також давньоанглійське *oeht* і давньоверхньонімецьке *eht* ‘власність, майно, володіння,’ але литовське *jėga* ‘сила, міць.’ Так, наслідування предкам також було визначальним у долі людини.

6. Діахронічна глибина концепту СУМ в англійській та українській мовних картинах світу

Діахронічною глибиною концепту СУМ в англійській та українській мовних картинах світу є два різні, неповторні архаїчні образи, представлені, відповідно, в Розділах 6.1 та 6.2 цієї статті у вигляді міфічних історій, схоплених осібною матрицею етимологічної інтерпретації.

¹³¹ Д-р Юзюк Ф.Ф. Особисте спілкування. Липень 2021.

¹³² Weber M. The Protestant ethic and the spirit of capitalism. London: Merchant Books, 2013. 132 p.

6.1. Слово *sadness* в англійській мові: матриця етимологічної інтерпретації

За нашими даними, етимомом слова сучасної англійської мови *sadness* є слово давньоанглійської мови *sæd*. Давньоанглійське *sæd* ‘ситий, повний, задоволений, втомлений’ сходить через прагерманське **sathaz* ‘повний, ситий’ до протоіндоєвропейського кореня **seto-* < **sá-* ‘задовольняти; задоволений; насичувати; насичений, повний.’ Синкретичні значення, явлені в сумі, що його відчувала архаїчна людина, – ‘гнути > зв’язувати’ > ‘(не) рухатися.’ Це рух води, яка прийшла з нижнього світу; вода гнеться, ніби мотузка: вона зв’язує й обплітає людину, й заповнює її зсередини. Людина почуває себе погано і важко; вона не рухається.

Рух через енантіосемію явлений у стані суму як відсутність руху, де людина зв’язана водою, ніби мотузками: вода гнеться перед тим, як обв’язати людину; людина до країв наповнена густою, липкою рідиною; пор. давньоіндоарійське *tanakti* ‘з’єднувати, зав’язувати; загусати’ та литовське *tankus* ‘густий (про рідину);’ пор. також індоєвропейське **ker-/*kes-*, значення (а) ‘гнути / різати’ якого розвивається внаслідок енантіосемії як ‘твердий’ (тобто, ‘негнучкий; такий, якого важко різати’); та (б) ‘бити’ розвивається як ‘розбивати, кришити, молоти’ > ‘грунт, земля;’ пор. з типологічної точки зору англійське *grind* ‘молоти’ та *ground* ‘земля;’ пор. латинське *mundus* ‘світ,’ але грецьке *μυδος* ‘вологість, сирість;’ латинське *humus* ‘грунт,’ але англійське *humid* ‘вологий.’ Значення ‘грунт, земля’ розвивається в значення ‘низький;’ пор. латинське *humus* ‘грунт, земля,’ але *humilis* ‘низький.’

Індоєвропейські слова на позначення сприйняття (*to believe – вірити, to hope – сподіватися, to feel – відчувати* тощо) часто походять від етимонів зі значенням ‘рідина,’ а також корелюють зі словами, які позначають внутрішні органи тіла людини; пор. англійське *to feel* ‘відчувати,’ але індоєвропейське **pel-* ‘рідина;’ латинське *sentire* ‘відчувати,’ але давньоанглійське *sead* ‘море.’ В архаїчній антропоморфній моделі світу, людське тіло виступає мікрокосмом, а його органи – умістищами Світового Розуму та обителлю Божества; пор. латинське *just* ‘відчувати,’ але давньоанглійське *eosen* ‘кишка, нутроці;’ латинське *ceret* ‘сподіватися,’ але латинське *cor* ‘серце;’ давньоанглійське *sméagan* ‘думати, вірити, відчувати,’ але німецьке *Magen* ‘жолудок.’ Значення ‘рідина, сік’ розвивається на основі значення ‘бити > мозити, кришити > волога.’ З архаїчної точки зору, свідомість людини, з ясным усвідомленням оточуючого світу, залежала від сухості повітря, яке людина вдихала: сухість вважалася корисною для розуму й мислення; пор. німецьке *Tropfen* ‘крапля,’ але *Tropf* ‘дурень.’ Люди завдяки своєму інтелектові відрізнялися від тварин, які вдихають повітря з землі й їдять вологу, сиру їжу.

Язичники вірили, що коли людина спить або коли її тіло та душа потерпають, внутрішні органи зжимаються й виділяють рідину; пор. давньоанглійське *mætan* ‘спати,’ але латинське *madoé* ‘бути сирим.’ Так, хвороби пояснювалися як вилив поганих соків організму; пор. французьке *goutte* ‘крапля,’ але англійське *gout* ‘подагра.’ Сум, очевидно, був спричинений виділеннями з селезінки; пор. англійське *spleen* ‘селезінка’ та (застаріле)

Вода в архаїчних віруваннях уподібнювалася звуку, оскільки воді й звуку ‘меланхолія.’ притаманна властивість текучості, й символізувалася синім кольором: синій як остання чакра священного вогню означав зникнення й смерть, що відбувається тоді, коли людина переходить з одного стану буття й небуття в інший. Рух губився в синьому кольорі, ніби тонув і розчинявся в ньому. Синій колір позначав жіноче начало й символізував несвідоме; пор. індоєвропейське **kel-* ‘рідина,’ але тохарське *A kuli* ‘жінка,’ німецьке *blau sein* ‘втратити свідомість,’ англійське *to be in the blues* ‘сумувати.’ Слово *water* ‘вода’ сходить до протоіндоєвропейського кореня **aw-* ‘вити < гнути,’ що суголосне язичницьким віруванням, згідно з якими вода є плетінням: вважалося, що потоки води в’ються, вигинаються й сплетаются (пор. індоєвропейське **seu-* ‘рідина’ та ‘гнути, вити’), утворюючи сітку й зв’язуючи життєві сили людини, яка до цієї сітки потрапила.¹³³

6.2. Слово сум в українській мові: матриця етимологічної інтерпретації

Слово *сум*, за нашими даними, докладно не представлене в етимологічних словниках як слов’янських мов взагалі, так і української мови зокрема, де словникові статті, присвячені цьому слову, систематично перенаправляються на ті, що присвячені слову *сумнів*, походження якого пов’язується з давньосхіднослов’янським *сжмьнѣнїє* (інші варіанти написання – *соумьнѣнїє*, *сѣмьнѣнїє*) зі значенням ‘думка, роздум; сумнів; тривога; обачність;’ слово *сжмьнѣнїє* утворене за допомогою преформанта *сж-* зі значенням ‘зв’язок; єдність, єднання; завершеність, повнота; (енантиосемія) незавершеність, неповнота’ від дієслова *мьнѣти* ‘думати; вважати; вірити; знати,’ яке у свою чергу походить від **протоіндоєвропейського кореня **men-*** ‘думати.’

На нашу думку, квалія суму, що його свого часу відчула давня людина – й позначенням якого в **давньосхіднослов’янській мові** постало, ймовірно, **слово *сжм***, – суголосне синкретичним значенням

¹³³ Vakhovska O.V. How English changed its view of sadness: making sense of the emotion, diachronically. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2023. Том 34(73), № 5. Р. 143–150. <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.5/25>

‘гнути > зв’язувати’ > ‘(не) рухатися.’ Ці синкретичні значення, вважаємо, явлені в семантиці слова *сум* як рух води, яка прийшла з нижнього світу; вода гнеться, ніби мотузка: вона зв’язує й обплітає людину, й заповнює її зсередини. Людина почуває себе погано і важко; вона не рухається.¹³⁴ Розуміючи, що пропонована нами етимологічна інтерпретація є доволі не тривіальною, ми, услід за М. М. Маковським,¹³⁵ стверджуємо, що у мисленні язичників поняття води, й рідини взагалі, входило до складу категорії, яка постала на основі культу Соми; пор. *сум* і *Сома*.

Сома^{136,137,138} – ведичне божество; він – рідина, й як такий наділений текучістю й має очищувальні властивості; він – поет і співець, й звуки, які він видає, течуть, подібні до води. Сома – мудрець і провидець; він володіє знанням про думки людини, адже насправді саме він – володар і хазяїн цих думок. Сома персоніфікує Місяць¹³⁹; його божественною дружиною є Сур’я, донька Сонця. Сома – божество всіх можливих екстатичних станів, які доступні людині у її пізнанні світу як чуттєвий і духовний досвід, накопичуваний за досяжністю й інтенсивністю від коїтального екстазу до сп’яніння й далі до творчих, трансцендентальних і релігійних переживань. Сома дає людям блаженство і насолоду: він – виток щастя, радості, втіхи, задоволення і відради¹⁴⁰. Сома – жрець-провидець у стані екстазу; він натхненний, або, радше, його стрясас натхнення.¹⁴¹ він – провідник натхнення, або інструмент, яким користується вища сила. Сома бере участь у ритуальному узливанні на свою честь і святкує себе разом зі своїми поклонниками¹⁴².

¹³⁴ Прим.: Пор. дані в роботі: Vakhovska O.V. Emotions and the archaic consciousness of man: a diachronic semantic reconstruction of the names of emotions in English. *Amazonia Investiga*. 2023. № 12(69). P. 199-200. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.69.09.17>

¹³⁵ Цит. за: Vakhovska O.V. Emotions and the archaic consciousness of man: a diachronic semantic reconstruction of the names of emotions in English. *Amazonia Investiga*. 2023. № 12(69). P. 203. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.69.09.17>

¹³⁶ Hillebrandt A. *Vedische Mythologie*. 1. Band. Soma und verwandte Götter. Breslau: Wilhelm Koebner, 1891. S. 301-302.

¹³⁷ Gershevitch I. An Iranianist’s view of the Soma controversy. *Mémorial Jean de Menasse, Fondation Culturelle Iranienne / Ph. Gignoux, A. Tafazzoli*. Louvain: Imprimerie Orientaliste, 1974. P. 51.

¹³⁸ Carry S.J. *Gaveşanam or On the track of the cow and In search of the mysterious word and In search of the hidden light*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2000. P. 245.

¹³⁹ Jurewicz J. *Metafora w Rygwedzie*. 2001. № 23. S. 175-191.

¹⁴⁰ Frawley D. *Soma in Yoga and Ayurveda: the power of rejuvenation and immortality*. Twin Lakes, USA: Lotus Press, 2012. P. 343-353.

¹⁴¹ Прим.: Пор. наше тлумачення давньосхіднослов’янського слова *straxъ* з відсилкою до праслов’янського *tręsti* ‘трясти’ та *trepęty* ‘трепіт, страх людини перед лицем Божества.’

¹⁴² Прим.: Пор. наше тлумачення давньосхіднослов’янського слова *съѣстьѣ* на позначення спільної дії людей під час ритуалу поклоніння.

Сома, згідно з Ведами, – об’єкт і одночасно засіб релігійного поклоніння. Сома – напій, або, радше, нектар, виготовлений з галюциногенних та ентеогенних трав і грибів¹⁴³; цей напій п’ють поклонники у ритуалі, слугує він також і жертвопринесенням Соми. Цей напій солодкий; він хмільний і чарівний й викликає екстаз через токсичний зсув свідомості і плоти, вводючи поклонників Соми в стан трансу; з точки зору виготовлення, сома – сік рослин, який має бути профільтований й очищений у певний спосіб перед вживанням, адже ритуальні й психологічні процеси часто співвідносні між собою настільки, що повністю співпадають, стаючи ідентичними: це пояснює той зв’язок, що його у ведичних практиках встановлено між фільтруванням соми, з одного боку, й ситом для думок, з іншого¹⁴⁴.

Людина не може напиться напоєм соми, й він ніколи не убуває: як тільки людина робить ковток, напій прибуває. Після вживання, сома циркулює безпосередньо в мозку і нервовій системі; пор. також *соматичний* ‘тілесний; фізичний’ на протигагу *психічному*. Цей напій не є алкогольним; радше, він є наркотичним і викликає збудження, підняття, галюцинації. Екстаз від соми просвітлює. Втім, за екстатичним підйомом інколи слідує спустошення, затуманеність свідомості, знерухомленість. Це момент, коли після радості (червоний колір) релігійного захвату як протигага цієї радості настає сум (синій колір)¹⁴⁵. Так, сум – це психоделічна дисфорія (англ. *a bad trip*) як змінений стан свідомості, який настає, зокрема, вслід за психоделічною ейфорією.

Українське слово *сум*, вважаємо, показує важкість розуму, яку людина відчуває, коли знаходиться в стані суму. Пор. *сума* в українській мові (старослов’янське *сума*) – застаріла назва тканинної або шкіряної (переметної) сумки, запозичена через польську мову з давньовірхньонімецької: давньовірхньонімецьке *soum* ‘в’юк < вантаж, який може нести одна в’ючна тварина’ (пор. також давньосхіднослов’янське *сѣмьнѣніє* ‘думка, роздум; сумнів; тривога; обачність’ і *сумьнь* у *кона сумьнья* ‘в’ючні коні’) < народна латина *sauma* ‘сідельний в’юк’ < грецьке *σάττω* ‘я навантажую’ суголосне тохарському АВ *twāñk-* ‘втискувати, впихувати,’ що, думаємо, є маніфестацією ідеї стискання, й загустіння, рідини, яка наповнює сумну людину, – а точніше, її голову, – викликаючи у ній відчуття важкості.

¹⁴³ McKenna T. Food of the gods: the search for the original tree of knowledge. A radical history of plants, drugs, and human evolution. New York: Bantam Books, 1993. 311 p.

¹⁴⁴ Gonda J. Vedic literature: Saṃhitās and Brāhmaṇas. *A history of Indian literature: Veda and Upanishads* / J. Gonda. Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag, 1975. P. 242.

¹⁴⁵ Vakhovska O.V. How English changed its view of sadness: making sense of the emotion, diachronically. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2023. Том 34(73), № 5. P. 143–150. <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.5/25>

Розпалення вогню і виготовлення соми здійснюється за однаковою технологією ('бити' > 'рухатися'), адже, згідно з архаїчними віруваннями, вогонь знаходиться всередині дерев, з деревини яких його викрисяють, а сома – всередині рослин, з м'якоті яких його вижимають. Цікавим, на нашу думку, є те, що у Ріг Веді мислення, тобто оперування думками, описується як діяльність, подібна до викрисяння вогню й вичавлення соми,¹⁴⁶ із нашим розумінням того, що ця діяльність наділена фалічним символізмом;¹⁴⁷ пор., за даними М. М. Маковського,¹⁴⁸ в індоєвропейських мовах слова з фалічним значенням часто розвивають значення 'думати, розуміти, згадувати; знати,' адже, згідно з давніми віруваннями, Світовий Розум (Божество) є перш за все творчим – фалічним – началом: в антропоморфній моделі Всесвіту голова людини як мікрокосму виступає умістищем божественного сімені, яке потрапляє туди із макрокосму через вухо, що мотивувало, наприклад, українське *мислення*, російське *мысль* тощо як похідні від протоіндоєвропейського архетипу **moud-slo* < **moud* зі значенням 'статеві органи' (пор. *мудя*); рефлексами цього кореня є також давньоіндійське *dumah* 'статеві органи' (пор. українське *думати*, болгарське *дума* 'слово'), давньоіндійське *tus-* 'потомство' (пор. ірландське *tusi* 'розуміти') тощо.

Мислення природно веде до набуття розуму як суб'єктивного знання, набутого індивідом у пізнанні світу, що заохочує нас витлумачити слово *сум* з опертям на біблійний наратив про Дерево пізнання добра і зла, й про гріхопадіння людини, 'тому що у великій мудрості багато печалі; і хто примножує пізнання, примножує скорботу.'¹⁴⁹ З такої точки зору, кваліа суму, що його позначено словом *сум*, настає як результат пізнання й набутого розуміння світу людиною; це розуміння приходить разом із досвідом світу як акумульоване знання про світ.

За даними етимологічних словників, українське слово *сум* походить від, або, – що, на нашу думку, є більш вірогідним, – має однакове походження з, українським *сумнів*, російським *сумовать* 'думати, вважати,' білоруським *сум* 'сум; нудьга; страждання; горе,' польським *sum* 'сум,' болгарським *сумуя* 'я пригадую; я пам'ятаю,' словенським

¹⁴⁶ Jurewicz J. Metafora w Rygwedzie. *Studia Semiotyczne*. 2001. № 23. S. 175-191.

¹⁴⁷ Vakhovska O.V. Must the pot of seven holes be a translation theorist's riddle? *KELM Knowledge, Education, Law, Management*. 2022. № 4(48). P. 117–125. <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.19>

¹⁴⁸ Цит. за: Vakhovska O.V. Emotions and the archaic consciousness of man: a diachronic semantic reconstruction of the names of emotions in English. *Amazonia Investiga*. 2023. № 12(69). P. 203. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.69.09.17>

¹⁴⁹ Біблія. Книги Священного Писання Старого і Нового Завіту: в українському перекладі з паралельними місцями / Переклад Патріарха Філарета (Денисенка). Київ : Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004. 1416 с.

súm ‘підозра’ і *sumlja* ‘припущення,’ – словами, що позначають стани й діяльність людського розуму. Ми припускаємо, що морфологічно слово *сум* побудоване за допомогою преформанта **c-*, який позначає речі, явлені людям разом з іншими речами завдяки божественній волі в божественній присутності, як-от преформант **c-* в словах *страх*, *щастя* і *спокій*, й кореневої морфеми **ум-* ‘розум.’ Припускаємо, що саме від цієї морфеми як від архетипу походять українське слово *сум* й інші наведені в цьому абзаці слова слов’янських мов.

З цієї точки зору, *сум* – це те (річ, явище, феномен як маніфестація нумена), що, суголосно порядку речей у світі, який пізнаваний, пізнаний і знаний людьми, приходить разом із набуттям розуму й у свідомому бутті людини супроводжує її мислення як діяльність й інтелект як продукт цієї діяльності; пор. *сум* й *с умом*, тобто з *розумом*. *Сум* – ментальний стан, який супроводжує набуття знання, й є розплатою за це знання. *Сум* наповнює голову – місце, де відбувається мислення людини й де знаходиться її ‘я.’ Один, наприклад, в обмін на знання висів головою вниз на дереві Ігдрасіль;¹⁵⁰ важкість природно стікає в голову того, хто знаходиться головою вниз.

‘Розкіш усвідомлення приходить із важким доважком: людські істоти усвідомлюють власну смертність. Тільки незнання дати своєї смерті дає змогу сподіватися на щастя. Віра в долю підтримує нас усе життя, знаходячи своє вираження в релігіях. Протягом усієї історії людства еволюція віри полягала в удосконаленні теологічних інструкцій про те, як нам жити наше життя. Ультимативність головної інструкції ‘служи богам’ (а згодом – Богу) завжди ‘розмивалася’ набором ‘вічних запитань’, породжених нашим свідомим існуванням: чому ми свідомі? Чому нам доводиться страждати від наших страхів? І нарешті, мабуть, головне запитання: ми живемо ‘як живемо’ чи, може, у нашого життя є не відома нам мета? Простіше кажучи – навіщо?’¹⁵¹

Праслов’янське слово *умь* ‘ум’ утворене за допомогою кореня *у-* (< протоіндоевропейське **au-* ‘сприймати органами чуття; розуміти’) та постформанта *-т-* зі значенням ‘щось явлене назовні;’ пор. праслов’янське *дуть* ‘дим’ і *шуть* ‘шум.’ Давньосхіднослов’янське *умь* ‘ум’ і старослов’янське *оумь* ‘ум’ підказують порівняння з мантрою *aum* або *om* (санскритське *ॐ*) – священним і основоположним звуком Всесвіту, першою маніфестацією Абсолюта як примордіальної причини всього суцього; пор. також литовське *ауміш* ‘розум; інтелект,’ *omenis*, *ómena* ‘свідомість; почуття, відчуття,’ *omė* ‘інстинкт.’

¹⁵⁰ Larrington C. The Poetic Edda. A translation. Oxford University Press: Oxford World's Classics, 2014. 384 p.

¹⁵¹ Кришталь О.О. Вікно Моцарта. *Дзеркало тижня. Наука*. 2007. https://zn.ua/ukr/science/vikno_motsarta.html. (Дата звернення: 27.12.2023).

Звук *аум* – це звук, якому властиво являтися також як світло; цей звук відповідає чакрі третього ока Аджні – умістищу несвідомого, інтуїції, просвітлення, провидіння й медитативних станів¹⁵². Аджна визначається як ‘я бачу’ серед семи чакр людини. Думки, згідно з феноменологією буддизму, є відчуттями: подібно до зору, слуху, торкання, запаху і смаку, думки є сприйняттями, через які людина пізнає світ; так, ум асоціюється з Аджною і визначається як орган сприйняття. Розум – результат сприйняття: смисл, або користь, що його особистість знайшла у пізнанні світу через сприйняття. Так, явище, яке позначене словом *сум* в українській мові, – це розум, діяльність якого явлена як сум, що виникає в людини у пізнанні світу. Це – божественний порядок речей, встановлений для людського життя¹⁵³.

7. Діахронічна глибина концепту СПОКІЙ в англійській та українській мовних картинах світу

Діахронічною глибиною концепту СПОКІЙ в англійській та українській мовних картинах світу є два різні, неповторні архаїчні образи, представлені, відповідно, в Розділах 7.1 та 7.2 цієї статті у вигляді міфічних історій, схоплених особною матрицею етимологічної інтерпретації.

7.1. Слова *relaxation* і *serenity* в англійській мові: матриця етимологічної інтерпретації

За нашими даними, етимомом слова сучасної англійської мови *relaxation* є слово латинської мови *laxus*; етимомом слова сучасної англійської мови *serenity* є слово латинської мови *serenus*.

Англійське слово *relaxation* сходить через давньофранцузьке *relaxier* ‘вивільняти; пом’якшувати; зменшувати’ та латинське *relaxare* ‘розслабляти, вивільняти, відкривати, витягувати, розправляти; полегшувати’ від *re-* ‘знову, ще раз’ та *laxare* ‘послабити’ < *laxus* ‘вільний; розпушений, тобто не скріплений’ до **протоіндоевропейського кореня *lēg-** ‘розслаблений; млосний.’ **Англійське слово *serenity*** сходить через давньофранцузьке *serenité* та латинське *serenitatem* ‘чистота, спокій’ < *serenus* ‘(про погоду) тихий, чистий, без хмар; (про людей) світлий, радісний, спокійний’ до **протоіндоевропейського кореня *ksero-** ‘сухий.’ Синкретичні значення, явлені в спокої, що його відчувала архаїчна людина, – ‘**гнути > з’єднувати**’ >

¹⁵² Swami Vishnu-devananda. The complete illustrated book of Yoga. New York: Harmony Books, 1995. 384 p.

¹⁵³ Ваховська О.В. *Сум*, і вільна наукова думка: до питання етимології слова. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2024. Том 34(73), № 6. (У друці).

‘(не) рухатися.’ Це рух вогню, який прийшов із верхнього світу; вогонь гнеться й язика його полум’я вигинаються: вони складають людину до цілого й заповнюють її зсередини. Людина почуває себе добре: їй легко і світло; людина не рухається.

Спокій сходить на людину після виконання священного ритуалу поклоніння, протягом якого відбулося спілкування – єднання – людини з Божеством; пор. латинське *pac* ‘умиротворіння’ < індоєвропейське **pak-/*pag-* ‘з’єднувати, зв’язувати;’ пор. також індоєвропейське **pek-* ‘радіти,’ як-от в готському *ga-fehaba* ‘хороший < чистий.’ Спокій – приємний стан; людина відчуває себе чистою й сповненою світла; пор. розвиток значень ‘вогонь’ > ‘очищати,’ що, буквально, мало місце під час ритуального очищення м’яса вогнем; пор. англійське *flesh* ‘плоть’ та *flash* ‘іскра, сполох.’ Людина відчуває спокій в своєму серці й душі; пор. індоєвропейське **cen-* ‘насолоджуватися, впоподобати’ та **an-* ‘душа.’ Згідно з язичницькими віруваннями, людське тіло містило три мікрокосмічні центри життєвої сили: мозок, серце, та геніталії; пор. англійське *heart* ‘серце,’ але давньоанглійське *herþan* ‘мошонка’ та індоєвропейське **ker-* ‘голова,’ як-от в латинському *cerebrum* ‘мозок.’ Серце вважалося вузлом, який з’єднував людське створіння з Божеством; пор. індоєвропейське **ker-* ‘зв’язувати.’ Серце було символом сонця (пор. давньоскандинавське *hróðr* ‘сонце’) та божественного творіння (пор. авестійське *keretis* ‘звершення, завершення’), й уміщало Світовий Розум; пор. тохарське *A kars* ‘знати.’ Саме в серці знаходився божественний рух; пор. осетинське *coeryn* ‘жити.’ Серце містило енергію людини до життя й змін та уподібнювалося макрокосмічній чаші, в якій знаходилася душа; пор. німецьке *Karr* ‘сосуд’ та індоєвропейське **ker-* ‘рости; створювати,’ як-от в латинському *creare* ‘робити; створювати.’

Божество дає душу всім живим створінням (пор. російське *животное* ‘тварина’): душа живої істоти – аніма;¹⁵⁴ пор. англійське *an animal* ‘тварина.’ Людина відчувала блаженний спокій, коли їла (м’ясо) в ритуалі священного поклоніння Божеству, що приносило їй радість і задоволення; пор. давньонімецьке *fehôn* ‘їсти, смакувати > насолоджуватись;’ російське *треба* ‘жертва (у жертвопринесенні),’ але *требуха* та *утроба*. Значення ‘їжа’ розвинулося на основі значення ‘гнути;’ пор. індоєвропейське **ped-* ‘гнути,’ але англійське *food* ‘їжа;’ індоєвропейське **keb-* ‘гнути,’ але латинське *cibus* ‘їжа.’ Акти поїдання й ковтання мали фалічне значення, оскільки в них людина брала в себе частину світу, створеного Божеством: Божество входив в людське створіння; пор. російське *есть* ‘їсти’ та *еть* ‘зноситися, злягатися;’

¹⁵⁴ Jung C.G. The concept of the collective unconscious. *Collected works of C.G. Jung, volume 9i*. London : Routledge & Kegan Paul, 1936. 751 p.

латинське *alere* ‘годувати,’ але давньоскандинавське *ala* ‘вагітнити.’ Язичники вірили, що під час статевого акту чоловік годує жінку своїм семенем, саме як і божественний фаллос годує Матір Землю. Поглинання їжі було єдністю, тобто статевим актом, людини з Божеством та зі священним вогнем, який символізував Божество. Поглинання їжі було жертвопринесенням Божеству, адже в архаїчній картині світу значення ‘давати’ та ‘брати’ не розрізнялися. Також, поглинання їжі зв’язувало людину з її предками, адже Земля як *terra firma* уподібнювалася печі, де згорали тіла людей після смерті.

Значення ‘м’ясо’ в індоєвропейських словах часто розвивається в значення ‘чистий;’ пор. давньоскандинавське *horund* ‘м’ясо,’ але готське *hrains* ‘чистий.’ М’ясо вважалося умістищем й оболонкою душі (пор. англійське *flesh* ‘плоть,’ але німецьке *Flasche* ‘пляшка;’ латинське *caro* ‘м’ясо,’ але німецьке *Karr* ‘сосуд’), й було жертвою, яку приносили Божеству. Індоєвропейський корінь **ed-* ‘їсти, харчуватися’ має рефлeksi в давньоанглійському *ād* ‘вогонь,’ адже, згідно з архаїчними віруваннями, священний вогонь з’їдав жертвопринесення; пор. індоєвропейське **gher-* ‘горіти,’ але також ‘їсти.’

Світло від вогню, поривчасті й ератичні рухи язиків полум’я вводили поклонників у стан екстазу; пор. індоєвропейське **bhel-* ‘горіти, сяяти,’ але англійське *blind* ‘сліпий;’ німецьке *Freude* ‘радість,’ але чеське *prudeti* ‘горіти;’ пор. також індоєвропейське **bhel-* ‘горіти, сяяти,’ але **bher-* ‘швидко рухатися.’ Кольорові чакри священного вогню уподібнювалися сходам до неба; людина підіймалася цими сходами догори: за червоною чакрою екстатичної радості слідувала жовта чакра блаженного спокою. Жагуча активність людини біля вогню давала вихід страсті й очищувала (червоний колір), змінюючись пасивним станом блаженства (жовтий колір), який слідував за релігійним, і сексуальним, екстазом.

Жовтий колір – неземний, безплотний; він позначав божественний світ; пор. індоєвропейське **ghel-* ‘горіти, сяяти’ > німецьке *Gold* ‘золото’ та *gelb* ‘жовтий.’ Спокій – стан золотого кольору. Золото було символом Сонця й серця (пор. латинське *aurum* ‘золото’ та *auriculum* ‘жолудочок серця’), й символізувало Світовий Розум. Значенням золота був екстаз, єдність з Божеством і несвідоме; пор. ісландське *orar* ‘приголомшений; під дією заспокійливих; під дією наркотиків’ та норвезьке *ōrin* ‘під дією наркотичних речовин; п’яний.’ Знаходячись у стані спокою, людина осягала вічність і відчувала божественне Буття, втрачаючи почуття часу; пор. латинське *aurum* ‘золото’ та індоєвропейське **uer-* ‘час.’ В індоєвропейських словах значення ‘золото’ та ‘живіт; жолудок; кишки, нутроці’ корелюють, адже живіт вважався мікрокосмічним умістищем вогню й душі; пор. англійське

gold ‘золото,’ але українське *жолудок* < індоєвропейське **gheldh-* ‘бути голодним; бажати, жадати’ < **gher-/ghel-* ‘горіти.’ Вогонь не лише уподібнювався, але й був душею.

Наповнена світлом священного вогню й самим священним вогнем, людина зцілювалася язиками полум’я, які, немов плетіння, зав’язують магичні вузли (‘гнути’ > ‘зав’язувати вузол’ > ‘розв’язувати вузол’), зводячи людину до цілісності, відновлюючи її; вони зв’язують злі сили, захищаючи людину від негараздів; пор. індоєвропейське **sneu-* ‘зв’язувати, з’єднувати’ та німецьке *neu* ‘новий < молодий.’ Значення ‘горіти’ < ‘гнути’ в індоєвропейських словах часто ставало основою для значення ‘цілий, неушкоджений,’ що суголосне поширеному, за даними В. Я. Проппа,¹⁵⁵ мотиву архаїчних казок, коли казковий герой проходить крізь вогонь з тим, аби повернути собі життя і здоров’я; пор. латинське *totus* ‘весь, цілий,’ але тохарське *A tute* ‘жовтий’ (найвища чакра священного вогню).

Під час ритуалу поклоніння людина чує слова, що їх вимовляє язичницький жрець; ці слова накидають на людину добрі чари; пор. індоєвропейське **ar-* ‘горіти > громко молитися біля священного вогню > видавати звуки; говорити; співати > виконувати магичні дії > зав’язувати (злі чари) > цілитель, про язичницького жерця,’ як-от в німецькому *Arzt* ‘лікар;’ пор. також українське *зцілювати* ‘буквально, знову робити когось цілим;’ пор. також давньоіндоарійське *bhās* ‘говорити > заговорювати, накидати словесні чари; буквально, заволодівати кимось за допомогою слів,’ німецьке *besitzen* ‘володіти’ та українське *бесіда*. Слово було священним, оскільки воно символізувало божественний вогонь й було дивом першотворення світу, являючи вогонь-світло й звук як дві свої іпостасі; пор. індоєвропейське **bhā-* ‘вогонь; душа’ > ‘переривчастий рух’ > ‘світло; випромінювати світло’ та ‘звук; видавати звуки.’ Це світло проникало в людину крізь вухо (пор. латинське *aurum* ‘золото’ та *auris* ‘вухо’), яке наділялося фалічним символізмом (пор. осетинське *waryn* ‘народжувати’); це світло сходило як Світовий Розум: Божество входив у голову людини й посадав її думки.

Світовий Розум – єдність людини з Божеством – набувався у стражданні, яке давало людині божественну мудрість й очищало (білий колір) від скверни (чорний колір). Висіння – зокрема, самоповішання язичницьких жерців, а також розвішування жертвних тварин на деревах навкруги священного вогню, – символізувало Світовий Розум і страждання людини, яка переступала своє земне я в божественній метаморфозі народження знову; пор. українське *висіти* та латинське

¹⁵⁵ Цит. за: Vakhovska O.V. Emotions and the archaic consciousness of man: a diachronic semantic reconstruction of the names of emotions in English. *Amazonia Investiga*. 2023. № 12(69). P. 201. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.69.09.17>

victima ‘жертва, жертвопринесення.’ Розслаблені м’язи тіла у стані спокою ніби звисають, дозволяючи м’якому й розрідженому світлу вільно рухатися всередині людини; людина зцілена від земних тягот: вона споглядає священний вогонь. Божественний порядок і гармонія в людині відновлені. Це – безперервний перебіг речей, що їх Божество явив людям.

7.2. Слова розслаблення і спокій в українській мові: матриця етимологічної інтерпретації

За нашими даними, етимомом слова сучасної української мови *розслаблення* є давньосхіднослов’янське слово *slabъ*; етимомом слова сучасної української мови *спокій* є давньосхіднослов’янське слово *супь*.

Українське слово *розслаблення* сходить через давньосхіднослов’янське *slabъ* до **протоіндоєвропейського кореня *lab-** зі значенням ‘гнути’ > ‘(не) рухатися.’ Українське слово *спокій* сходить через давньосхіднослов’янське *супь* до **протоіндоєвропейського кореня *k^hei-** ‘гнути’ > ‘з’єднувати’ > ‘(не) рухатися,’ преформанти *s- та *p(e)hw- якого мають значення ‘разом; у божественній присутності; завдяки божественній дії’ та ‘завершення; завершеність; повнота,’ відповідно; пор. латинське *quietus* ‘спокій; сон; мир,’ готське *veil* ‘відпочинок.’ Це рух людини, яка в належному порядку складає до купи дрова для священного вогню у ритуалі поклоніння. Язика священного вогню згинаються у полум’я. Людина також згинається, коли, після запалення вогню й виконання ритуалу, вона лягає додолу; людина почуває себе тепло і світло, й не рухається.

В індоєвропейських мовах, значення ‘гнути’ стало основою для розвитку значення ‘лягати, лежати; класти;’ пор. українське *укласти* й *уклад*. Під час священного ритуалу люди за обрядом мали скласти дрова для священного вогню у визначеному для цього, належному порядку (пор. українське *порядок* й, буквально, *по рядам*), після чого поклонники могли лягти долу, коли тіло природно розтягується й розслабляється.

Праслов’янське *rokojъ* ‘відпочинок; спокій; мир’ із урахуванням чергування приголосних, що мало місце в історії мови, пов’язується з *ročiti* < *po-keitei ‘відпочивати.’ Спокій – це стан людини після виконання священного ритуалу поклоніння, із розумінням того, що цей стан сходить на людину волею й дією Божества, після того, як людина завершила виконання ритуалу поклоніння Божеству; пор. морфологічну структуру слова *спокій*, з одного боку, й слова *с* ‘разом’ + *по* ‘після’ + *коїти* ‘робити, чинити, діяти,’ з іншого: спокій супроводжує завершення обряду. Праслов’янське *čipъ* ‘ряд; порядок, гармонія; правильний, належний, визначений спосіб; обряд, церемонія, ритуал;

щось, що пов'язане з обрядом і порядком чогось; зброя; робота, труд; дія, вчинок' і старослов'янське *суть* 'порядок; статут' сходять до протоіндоєвропейського кореня **k^hej-n-u-/*k^hej-n-o-*, утвореного від дієслівної основи **k^hej(ə)-* 'лежати; класти;' пор. також українське *чинити* і *причина*. Праслов'янське слово *сінь* споріднене з давньоіндоарійським *sinōti* 'складає шарами, упорядковує, складає купу дров для розпалювання священного вогню,' початковим значенням якого, ймовірно, було 'складання шарами, упорядкування, вирівнювання' > 'певний порядок, правильний порядок; обряд, ритуал.'

Перебувати в стані спокою значить зупинитися й не рухатися; пор. протоіндоєвропейський корінь **p(e)hw-* та його рефлeksi в давньогрецькому *παῖσις* 'зупинка; пауза' від дієслова *παύω* 'я зупиняюся, подорожуючи шляхом' > українське *пауза*. Спокій має місце під час паузи, коли людина припиняє рух і зупиняється; пор. протоіндоєвропейське **reu-* 'розбивати, рвати' але **reuā-* 'безтурботність, відпочинок' і **re-* 'відпочивати;,' **ker-/*kes-* 'різати > швидко рухатися,' як-от в німецькому *kehren* 'рухатися;,' **(s)ker-* 'рухатися,' але давньоанглійське *hirst* 'місце відпочинку, табір, привал,' що зумовлене дією енантіосемії в мові. Співвідношення значень 'різати > швидко рухатися > зупинитися, не рухатися, розслабитися > святкувати' явлене, наприклад, в (1) готському *dulps* 'свято, святкування, веселощі' й латинському *stultus* 'дурень' (буквально, той, хто нічого не робить; пустий, дозвільний), (2) болгарському *празник* 'свято' й *празен* 'пустий', (3) англійському *wake* 'отвір, дірка, ополонка,' німецькому *schwach* 'слабкий' на протигагу англійському *wakes* 'сільське свято;,' пор. українське *колорот* 'свято того, що Сонце завершило коло, рухаючись Небом,' (4) англійському *to cut* 'різати,' давньоанглійському *soði* 'хвороба, слабкість' на протигагу українському *кутити* 'святкувати, веселитися.'

Спокій – теплий стан; пор. давньоскандинавське *heitr* 'гарячий,' латиське *kaitet* 'нагрівати,' литовське *kaisti* 'гріти,' й старослов'янське *počiti* 'відпочивати.' Після того, як людина виконала ритуал поклоніння, її душа спорожняється, звільняючись для добра (пор. протоіндоєвропейське **k^hej-* 'гнути' > **keu-* 'порожній'), й наповнюється світлом священного вогню, що дає тепло. Спокій сходить на людину як наслідок вірного виконання нею священного ритуалу, що захоочується Божеством, адже у такий спосіб завершується коло в божественному явленні речей у світі: язичницькі ритуали мали, *inter alia*, функцію відтворити й ще раз показати етапи першотворення, описані в Основному Міфі як послідовність божественних рухів. Акт згинання передував замкненню і завершенню кола в божественному творінні, а також в повсякденній діяльності людей, як-от у плетінні

корзин; пор. протоіндоевропейський корінь **k^hej-* та його рефлекс в українських словах *коло*, *койло* ‘риболовна сітка у формі кола,’ *колесо*, *кон*, *кінець*, *чин*, *починати* і *початок*; пор. також українське *цикл* і *циклон* < давньогрецьке *κύκλος* ‘коло, колесо, цикл.’

‘Рід проходить, і рід приходить, а земля перебуває повіки. Сходить сонце, і заходить сонце, і поспішає до місця свого, де воно сходить. Іде вітер до півдня, і переходить до півночі, кружляє, кружляє на шляху своєму, і повертається вітер на кола свої. Всі ріки течуть у море, але море не переповнюється: до того місця, звідки ріки течуть, вони повертаються, щоб знову текти. Усі речі – у труді: не може людина переказати всього; не насититься око зором, не наповниться вухо слуханням. Що було, те і буде; і що робилося, те і буде робитися, і немає нічого нового під сонцем. Буває щось, про що говорять: «дивись, ось це нове»; але *це* було вже у віках, які були раніше за нас. Немає пам’яті про минуле; та й про те, що буде, не залишиться пам’яті у тих, які будуть опісля.’¹⁵⁶

Калачакра (санскритське *कालचक्र*) значить колесо, або цикл, часу. Калачакра визначається як буддійське світосприйняття, згідно з яким буття є цілісним, адже людина як мікрокосм й світ як макрокосм взаємопов’язані: змінюючи себе, тобто свої тіла й уми, люди можуть (свідомо) стати причиною зміни у Всесвіті, адже всі зовнішні й внутрішні явища життя взаємопов’язані в тому, що стосується їхньої причинності.¹⁵⁷ Кожне коло як цикл людського життя (‘гнути’ > ‘утворювати коло’) має свою власну вісь; центр цього кола – це місце, де людина досягає спокою, завершуючи у цьому циклі належний звичай (тобто, чергу) дій як певну послідовність; пор. німецьке *Ruhe* ‘мир, відпочинок, умиротворення, тиша, спокій’ та литовське *rukiti* ‘щупитися, кулитися, скулуватися; морщитися, бути зморщеним’ і *raukas* ‘зморшка; складка.’

Оскільки ритуальні й психічні процеси можуть співвідноситися настільки, що стають ідентичними,¹⁵⁸ складання докупи дров для священного вогню дорівнювало космічному упорядкуванню речей у житті: складаючи дрова у належному порядку, людина тим самим упорядковувала саму себе, тобто складала саму себе докупи (пор. латинське *pac* ‘мир’ і *pango* ‘зв’язувати’), повертаючи себе до початкової цілісності, як це було покладено Божеством для порядку

¹⁵⁶ Біблія. Старий Завіт. Екклезіаст 1:4-11. Книги Священного Писання Старого і Нового Завіту: в українському перекладі з паралельними місцями / Переклад Патріарха Філарета (Денисенка). Київ: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004. 1416 с.

¹⁵⁷ Mullin G.H. The practice of Kalachakra. New York: Snow Lion, 1991. 348 p.

¹⁵⁸ Gonda J. Vedic literature: Samhitās and Brāhmanas. A history of Indian literature: Veda and Upanishads / J. Gonda. Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag, 1975. P. 242.

речей у світі, де кожна річ слідує належним чином за іншими речами у послідовності. Певний порядок речей у зовнішньому світі (українське *мир*) визначає певний порядок речей у внутрішньому світі (українське *лад*),¹⁵⁹ й навпаки, що суголосне вселенській двоїстості, за якої зовнішнє й внутрішнє утворюють єдине ціле.

Так, спокій був неможливий доти, доки людина не завершила ритуал поклоніння у належному складі й перебігу його подій. Припинення горіння священного вогню було також припиненням виконання поклонниками ритуального дійства, адже цим визначався кінець обряду; пор. протоіндоєвропейське **lei-* ‘горіти’ й ‘зупинитися;’ **el-/al-* ‘горіти’ і ‘заспокоїтися; затихнути;’ пор. також протоіндоєвропейське **tep-* ‘горіти’ й англійське *to stop* ‘зупинитися.’ Рефлексами протоіндоєвропейського кореня **leip-* ‘горіти’ є давньоіндоарійське **lobho* ‘послабляти, розслабляти, зупинятися, відпочивати, залишатися;’ так, ритуальна зупинка і розслаблення перед священним вогнем (пор. індоєвропейське **kenk-* ‘горіти’ й латинське *cunctare* ‘зупинятися’) виконували функцію молитви: поклонники не рухаються; вони ніби зачаровані; пор. індоєвропейське **lep-* ‘зв’язувати (чарами).’

Оскільки спосіб життя був кочовий, розбиття священного вогню, як і створення вогнища, яке цей вогонь символізувало, означало тимчасову зупинку племені або роду в певному місці; пор. індоєвропейське **lei-* ‘полегшити; послабити; розв’язати(ся)’ < **lei-* ‘горіти.’ Розслаблення і спокій сходять на людину, коли вона знайшла свій час і своє місце в житті. В германських мовах, корінь *hwīl-* ‘час; період; проміжок часу’ сходить до індоєвропейського кореня **k^hei-* > **k^hī-* зі значенням ‘відпочинок; спокій;’ рефлексів цього кореня зафіксовані, наприклад, в англійському *while* ‘у той час, як,’ давньоанглійському *hwīl* ‘час,’ німецькому *Weile* ‘період часу,’ шведському *vila* ‘відпочинок,’ й давньоісландському *hvīla* ‘ліжко.’ Корінь **sta-/stō-* ‘стояти; місце’ сходить до індоєвропейського **st(h)ā-/st(h)ə-* ‘стояти; класти, розміщати’ < ‘твердий; тривалий; міцний; сильний,’ із злиттям понять часу й місця в архетипі **stundō* ‘час, невизначений проміжок часу’ < ‘зупинка у певному місці; відпочинок;’ пор. німецьке *Stunde* ‘година’ й *Stätte* ‘місце,’ *Stadt* ‘місто’ < індоєвропейське **sthātis* ‘місце, житло.’

Старослов’янське *слабъ* і праслов’янське *slabъ* ‘слабкий, виснажений, безсилий,’ як, наприклад, і литовське *slōbti* ‘слабшати, втрачати свідомість’ та готське *slēpan* ‘спати,’ сходять до протоіндоєвропейського **(s)lab-/*(s)leb-/*(s)lap-/*(s)lep-* ‘звисати безвольно,’ з преформантом **s-*, яким позначено присутність і дію Божества в стані розслаблення, в якому перебуває людина: людина відчуває зв’язок з Божеством; людина спілкується з Божеством, – це

¹⁵⁹ Д-р Юзюк Ф.Ф., особисте спілкування, липень 2021 р.

стан єдності людини з Божеством; пор.: внутрішньою формою українського слова *сон* є архаїчний образ дихання разом, адже сон сприймався як духовна активність, за якої душа людини була в єднанні з божественним началом.

Висіння символізувало подолання людиною свого земного ‘я’ в божественній метаморфозі створення наново; пор. українське *висіти* й латинське *victima* ‘жертва;’ пор. також українське *відвиснути* ‘добре відпочити; розслабитися.’ Людина лягає; її розслаблені (буквально, звисаючі, безвольні) м’язи дають можливість м’якому теплу і світлу текти й вільно циркулювати в тілі. В індоєвропейських словах, значення ‘розслабити(ся)’ й ‘текти’ зв’язані між собою значенням ‘гнути;’ світло вигинається, як вигинаються й язики вогню; це значення, ймовірно, розвивалося як ‘гнути(ся)’ > ‘зламати(ся)’ > ‘випустити’ > ‘розслабити(ся).’

Так, українські слова *розслаблення* і *спокій* показують часову природу спокою як осібногo феноменального досвіду архаїчної людини: коли саме людина почуває себе розслабленою і спокійною. Це – психічне й фізичне полегшення, яке вона відчуває після зусиль, докладених до священного ритуалу, де мають бути виконані певні дії, аби завершився обряд. Завершивши обряд, людина знаходиться у стані споглядання священного вогню, й Божества. Божественний порядок і гармонія постають відновленими в людині, як і відновленими вони постають у світі навколо неї. Це – єдність, і належна послідовність, речей, явлених людям Божеством.

ВИСНОВКИ

У статті шляхом діахронічної семантичної реконструкції показано діахронічну глибину концептів СТРАХ, СУМ, ЩАСТЯ і СПОКІЙ в англійськомовній та українськомовній картинах світу, утворену архаїчними образами руху й його відсутності.

Картини світу є ‘історіями про дійсність, але важливим є те, як саме ці історії розказані, що саме явлене в них в якості символічних, специфічних для культури реалій, які постають значущими для носіїв мови.’¹⁶⁰ У цій статті історії чотирьох емоцій розказані відносно символізму язичницьких ритуалів в архаїчній картині світу. У **перспективі** мають бути розказані історії усіх емоцій, притаманних людині, зокрема, тих емоцій, що визначаються як базові,^{161,162,163,164,165,166,167} на матеріалі

¹⁶⁰ Grace G.W. The linguistic construction of reality. Oxfordshire: Routledge Library Editions; Philosophy of Language, 1987. 160 p.

¹⁶¹ Ekman P. Emotion in the human face. Malor Books, 2015. 456 p.

¹⁶² Ekman P. The face of man: expressions of universal emotions in a New Guinea village. Garland STPM Press, 1980. 143 p.

англійської, української та інших мов світу, із розумінням того, що кожне явище, яке постає в такій історії як символічне, матиме особний знак на мапі архаїчного світу: цим знаком є слово.

Результати дослідження визначаємо як актуальні насамперед для розбудови когнітивної лінгвокомпаративістики¹⁶⁸ як сучасної і багатонадійної віти порівняльно-історичного мовознавства. Значущими вони постають і для перекладознавства й передусім когнітивного перекладознавства,^{169,170,171,172} де дані із зіставлення й порівняння мов знаходять своє практичне застосування, й не лише.^{173,174} Так, у статті на матеріалі англійських слів *fear*, *happiness*, *sadness* і *relaxation/serenity* й українських слів *страх*, *щастя*, *сум* і *розслаблення/спокій* виробляється когнітивний підхід до проблеми перекладності й неперекладності слова як об'єкта перекладу.

Вихідною для дослідження є авторська теорія керованого ментальними образами тлумачення слова, згідно з якою переклад слова, здійснюваний в актах тлумачення слова, залучає обернення значення слова на ментальний образ, й навпаки, що своєю суттю є оберненням пропозиційного вмісту мислення на вміст непропозиційний. В акті тлумачення слова відбувається взаємодія зорової і слухової модальностей людського сприйняття, необхідна для переходу із зорового коду (ментальний образ) на код слуховий (зовнішня форма слова).

¹⁶³ Ekman P., Davidson R.J. The nature of emotion: fundamental questions. Oxford University Press, 1994. 512 p.

¹⁶⁴ Izard C.E. Human emotions. Plenum Press, 1977. 495 p.

¹⁶⁵ Izard C.E. The face of emotion. Appleton-Century-Crofts, 1971. 468 p.

¹⁶⁶ Izard C.E. The psychology of emotions. Springer, 1991. 472 p.

¹⁶⁷ Izard C.E., Kagan J., Zajonc R.B. Emotions, cognition, and behavior. Cambridge University Press, 1984. 704 p.

¹⁶⁸ Корольова А.В. Когнітивна лінгвокомпаративістика: від реконструкції прамовних форм до реконструкції структур свідомості. *Вісник КНЛУ. Серія Філологія*. 2014. № 17(2). С. 94–101.

¹⁶⁹ Muñoz Martín R. Cognitive translation & interpreting studies. *Encyclopedia of translation & interpreting*. Granada: AIETI, 2022. P. 1–25.

¹⁷⁰ Rojo López A.M., Muñoz Martín R. Translation process research. *The Routledge handbook of translation and methodology*. London: Taylor & Francis, 2022. P. 356–372.

¹⁷¹ Vakhovska O.V. Must the pot of seven holes be a translation theorist's riddle? *KELM Knowledge, Education, Law, Management*. 2022. № 4(48). P. 117–125. <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.19>

¹⁷² Vakhovska O.V. The sin of the translator: on words and mental images in translation. *Amazonia Investiga*. 2022. № 11(54). P. 178–188. <https://doi.org/10.34069/AI/2022.54.06.17>

¹⁷³ Vakhovska O.V. Subjectivity in metaphor translation: a case for Russian translation of English metaphors of depressive emotions. *Cognition, Communication, Discourse*. 2021. № 23. P. 99–117. <https://doi.org/10.26565/2218-2926-2021-23-07>

¹⁷⁴ Vakhovska O.V., Jusuk F.F. Image-driven interpretations in professional communicative mediation: bringing translation and psychotherapy together. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*. 2021. № 48(261). P. 63–67. <https://doi.org/10.311174/SEND-HS2021-261HX48-11>

Стрижнем цієї взаємодії є внутрішня форма слова, що прямо відноситься до архетипних образів у свідомості людини й опосередковано через ці образи – до архетипів колективного несвідомого. За використання теорії керованого ментальними образами тлумачення слова нами показано, що повна перекладність слова не дорівнює його повній витлумачуваності, адже слова-перекладацькі еквіваленти своїми внутрішніми формами відносяться до різних архетипних образів, які глибоко вкорінені у відповідних культурах і фіксують відмінне, культурно-специфічне бачення світу, яке сягає архаїчної картини світу.

Так, у статті показуємо, що слова *fear* і *страх*, *happiness* і *щасття*, *sadness* і *сум*, *relaxation/serenity* і *розслаблення/спокій* є, відповідно, перекладацькими еквівалентами в англійській та українській мовах, що має усталену словникову традицію.^{175,176} Але при тому, що слова у кожній парі мають один і той самий референт – відповідну емоцію, – кожне з них означає цей референт у різний спосіб, через що це слово має для носія англійської мови дещо інше значення, ніж його перекладацький еквівалент має для носія української мови: в основі кожного слова в парі лежить неповторний архаїчний образ, який мотивував виникнення саме цього слова в мові. Результати дослідження свідчать на користь доцільності введення в науковий обіг поняття (не)витлумачуваності слова як об'єкта перекладу, що збагатить традиційне поняття (не)перекладності слова сучасним когнітивним прочитанням,¹⁷⁷ засвідчуючи наукову значущість і новизну дослідження в контексті його теоретичної і практичної цінності.

Вважаємо, що перекладність є властивістю слів як знаків, а витлумачуваність – властивістю слів як символів: слова, які є перекладними в термінах одне одного, виявляються невитлумачуваними одне через одне. Наприклад, слова *fear* і *страх* позначають одну й ту саму емоцію, але спосіб цього позначення різниться,¹⁷⁸ через що *fear* значить дещо інше для носія англійської мови, ніж *страх* значить для носія української мови: слово *fear* перекладне, але не витлумачуване в термінах слова *страх*; слово *страх* як перекладацький еквівалент лише торкається слова *fear* як слова вихідної мови, але ніколи ним не оволодіває.¹⁷⁹

¹⁷⁵ Англо-український словник / за ред. Ю.О. Жлуктенка. Київ: Освіта, 1994. 432 с.

¹⁷⁶ Великий українсько-англійський словник / за ред. Є. Гороть. Харків: Ранок, 2011. 1040 с.

¹⁷⁷ Vakhovska O.V. The sin of the translator: on words and mental images in translation. *Amazonia Investiga*. 2022. № 11(54). P. 178–188. <https://doi.org/10.34069/AI/2022.54.06.17>

¹⁷⁸ Benjamin W. The task of the translator. *The translation studies reader* / L. Venuti. London & New York: Routledge, 2000[1923]. P. 15–25. <https://doi.org/10.4324/9780429280641>

¹⁷⁹ Weber S. A touch of translation: on Walter Benjamin's 'Task of the translator.' *Nation, language, and the ethics of translation* / S. Bermann, M. Wood. Princeton & Oxford: Princeton University Press, 2005. P. 65-79. <https://doi.org/10.1515/9781400826681.65>

Так, слова як символи мають кожне тлумачитися^{180,181} як таке, що має неповторний спосіб позначення, й культурна значущість кожного слова має бути унаочнена і збережена, адже переклад є медіацією культур за допомогою мови, що має бути врахованим у навчанні перекладу як спеціальності, а також у навчанні рідній та іноземній мовам.^{182,183} При тому, що перекладні словники дадуть студентам знання слів, маємо розробити методики, аби показати студентам образи в основі цього знання: робота має вестися з тлумачувальним мисленням студентів, аби розвинути їхню здатність ‘бачити’ образи, що у свій час мотивували слова мови, й на які ці слова обертаються зараз в актах тлумачення.

АНОТАЦІЯ

У статті показано діахронічну глибину концептів емоцій в англійськомовній та українськомовній картинах світу, за даними діахронічної семантичної реконструкції іменників *fear*, *happiness*, *sadness* і *relaxation/serenity* й *страх*, *сум*, *щастя* і *розслаблення/спокій*, які вербалізують в сучасній англійській та українській мовах, відповідно, концепти СТРАХ, СУМ, ЩАСТЯ і СПОКІЙ, що визначаються як кванти структурованого знання про відповідні емоції. У статті доведено, що це знання має образну основу, сформовану архаїчними образами руху й відсутності руху, які постають діахронічною глибиною концептів емоцій в англійськомовній та українськомовній картинах світу.

Етимони іменників сучасної англійської мови *fear*, *happiness*, *sadness* і *relaxation/serenity* були встановлені в давньоанглійській мові як *fær*, *hæp*, *sæd* і в давньофранцузькій як *relaschier/serenité*, відповідно; етимони іменників сучасної української мови *страх*, *щастя*, *сум* і *розслаблення/спокій* були встановлені в давньосхіднослов'янській мові як *страхъ*, *сѣщєстьє*, *сумъ* і *слабъ/чупъ*, відповідно. Ці етимони за своєю природою є словами, а також знаками для відповідних явищ на мапі архаїчного світу,

¹⁸⁰ Vakhovska O.V. Interpretation in translation as a word-image metamorphosis. *Proceedings of the International scientific conference “Philological sciences and translation studies: European potential”* (November 3–4, 2022). Polonia University in Czestochowa; Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2022. P. 235–238. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-261-6-58>

¹⁸¹ Ваховська О.В. Переклад: слово, яке обернулося образом. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2022. Том 33(72). № 5, Частина 2. С. 1–7. <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.5.2/01>

¹⁸² Vakhovska O.V., Isaienko O.M. Language, culture, and image-driven interpretations in translation: a case for the university translation classroom in Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2021. № 10(47). P. 240–249. <https://doi.org/10.34069/AI/2021.47.11.25>

¹⁸³ Ваховська О.В. Імперативи сучасності і переклад: від теорії перекладу до практики його університетського викладання. *Innovative pathway for the development of modern philological sciences in Ukraine and EU countries. Scientific monograph. Volume 1* / О.А. Бабелюк. Czestochowa: Polonia University in Czestochowa, 2022. С. 242–267. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-196-1-10>

репрезентованого у мисленні; ці знаки були реконструйовані шляхом етимологічного аналізу з протоіндоевропейських коренів *pēr-, *kap-, *sá- і *lēg-/*ksero- для англійської мови та *terg-, *kei-, *men- і *lab-/*kuej- для української мови.

Архаїчні образи, які мотивували слова *fær*, *hæp*, *sæd* і *relaschier/serenité* й *straxъ*, *sъčestъje*, *sumъ* і *slabъ/čunъ* у момент створення були реконструйовані й показані шляхом множинних етимологічних інтерпретацій, організованих у матриці відносно священних ритуалів язичників, у чиєму мисленні світ був представлений за допомогою образів як символів для відповідних явищ цього світу. Інтерпретації у кожній матриці розказані як міфічні історії з відсилкою до символізму священних ритуалів в архаїчній картині світу.

Література

1. Англо-український словник / за ред. Ю.О. Жлуктенка. Київ : Освіта, 1994. 432 с.

2. Біблія. Книги Священного Писання Старого і Нового Завіту: в українському перекладі з паралельними місцями / Переклад Патріарха Філарета (Денисенка). Київ : Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004. 1416 с.

3. Біблія. Старий Заповіт. Книга Буття 2 : 19, 20 / пер. І. Огієнко. URL: <https://www.bible.com/uk/bible/186/GEN.2.UBIO>. Дата звернення 16.12.2023 р.

4. Ваховська О.В. Вербалізація концепту ГРІХ в англomовному дискурсі XIV–XXI століть : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Харків, 2011. 20 с.

5. Ваховська О.В. Імперативи сучасності і переклад: від теорії перекладу до практики його університетського викладання. *Innovative pathway for the development of modern philological sciences in Ukraine and EU countries. Scientific monograph. Volume 1* / О.А. Бабелюк. Czestochowa: Polonia University in Czestochowa, 2022. С. 242–267. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-196-1-10>

6. Ваховська О.В. Знако-символічна природа слова як одиниці мовної картини світу: еволюційний аспект – постановка проблеми. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2023. Том 34(73), № 4. С. 167–175. <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.4/30>

7. Ваховська О.В. Знако-символічна природа слова як одиниці мовної картини світу: еволюційний аспект – програма трансдисциплінарного дослідження. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія»*. 2023. № 54. С. 25–34. <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2023.54.3>

8. Ваховська О.В. (Не)Пропозиційна думка й мова: досвід дослідження архаїчних образів у сучасних словах. *Philological education and science: transformation and modern development vectors: Scientific monograph* / за ред. А. Кринського; Полонійна академія в Ченстохові, Ченстохова; Рига, Латвія: Baltija Publishing, 2023. С. 1–44. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-283-8-1>

9. Ваховська О.В. Переклад: слово, яке обернулося образом. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2022. Том 33(72). № 5, Частина 2. С. 1–7. <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.5.2/01>

10. Ваховська О.В. Сум, і вільна наукова думка: до питання етимології слова. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2024. Том 34(73), № 6. (У друці).

11. Великий українсько-англійський словник / за ред. Є. Гороть. Харків: Ранок, 2011. 1040 с.

12. Жаботинська С.А. Семантика лінгвальних мереж у навчальному комбінаторному тезаурусі. *Studia Philologica. Філологічні студії*. 2019. № 13. Р. 17–27. doi: 10.28925/2311-2425.2019.13.3

13. Корольова А.В. Когнітивна лінгвокомпаративістика: від реконструкції прамовних форм до реконструкції структур свідомості. *Вісник КНЛУ. Серія Філологія*. 2014. № 17(2). С. 94–101.

14. Кришталь О.О. Вікно Моцарта. *Дзеркало тижня. Наука*. 2007. https://zn.ua/ukr/science/vikno_motsarta.html. (Дата звернення: 27.12.2023).

15. Кришталь О.О. До співу пташок. Приватна подорож до себе: роман-есе. Київ, 2022. 256 с.

16. Левицький В.В. Основи германістики. Вінниця : Нова книга, 2008. 528 с.

17. Черхава О.О. Реконструкція теолінгвістичної матриці релігійно-популярного дискурсу (на матеріалі англійської, німецької та української мов) : монографія. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2017. 400 с.

18. Шевченко І.С. Еволюційні механізми когнітивної семантики. *Когніція, комунікація, дискурс*. 2016. № 13. С. 131–141. DOI: 10.26565/2218-2926-2016-13-07

19. Шевченко І.С. Когнітивні лінгвістичні дослідження: глобальне різноманіття. *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія «Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов»*. 2018. № 86. С. 196–199. <https://doi.org/10.26565/2227-8877-2017-86-26>

20. Benjamin W. The task of the translator. *The translation studies reader* / L. Venuti. London & New York: Routledge, 2000[1923]. Р. 15–25. <https://doi.org/10.4324/9780429280641>

21. Bennett D.J., Hill C. Sensory integration and the unity of consciousness. Cambridge, MA : MIT Press, 2014. 424 p.

22. Bloomfield L. *Language*. University of Chicago Press, 1933. 580 p.

23. Carry S.J. Gaveṣaṇam or On the track of the cow and In search of the mysterious word and In search of the hidden light. Wiesbaden : Harrassowitz Verlag, 2000. P. 245.
24. Chalmers D. The representational character of experience. *The future for philosophy* / B. Leiter. Oxford: Oxford University Press, 2004. P. 153–181. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780195311105.003.0011
25. Ekman P. Emotion in the human face. Malor Books, 2015. 456 p.
26. Ekman P. The face of man: expressions of universal emotions in a New Guinea village. Garland STPM Press, 1980. 143 p.
27. Ekman P., Davidson R.J. The nature of emotion: fundamental questions. Oxford University Press, 1994. 512 p.
28. Frawley D. Soma in Yoga and Ayurveda: the power of rejuvenation and immortality. Twin Lakes, USA : Lotus Press, 2012. P. 343-353.
29. Frege G. Über Sinn und Bedeutung. *Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik*. 1892. Neue Folge, № 100/1. S. 25–50.
30. Gebser J. The ever-present origin. Athens: Ohio University Press, 1986. 647 p.
31. Gershevitch I. An Iranianist's view of the Soma controversy. *Mémorial Jean de Menasce, Fondation Culturelle Iranienne* / Ph. Gignoux, A. Tafazzoli. Louvain: Imprimerie Orientaliste, 1974. P. 51.
32. Gład A. Linguistic worldview(s): approaches and applications. Milton Park, Abingdon, Oxfordshire : Routledge Studies in Linguistics, 2022. 240 p.
33. Gonda J. Vedic literature: Saṃhitās and Brāhmaṇas. *A history of Indian literature: Veda and Upanishads* / J. Gonda. Wiesbaden : Otto Harrassowitz Verlag, 1975. P. 242.
34. Goodwyn E. The neurobiology of the gods: how brain physiology shapes the recurrent imagery of myth and dreams. London & New York : Routledge, 2012. 256 p. <https://doi.org/10.4324/9780203141526>
35. Grace G.W. The linguistic construction of reality. Oxfordshire : Routledge Library Editions; Philosophy of Language, 1987. 160 p.
36. Györi G., Hegedüs I. A cognitive approach to the methodology of semantic reconstruction: the case of Eng. *chin* and *knee*. *Current methods in historical semantics* / K. Allan, J. Robinson. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, 2012. P. 313–333. <https://doi.org/10.1515/9783110252903.313>
37. Hillebrandt A. Vedische Mythologie. 1. Band. Soma und verwandte Götter. Breslau: Wilhelm Koebner, 1891. S. 301–302.
38. Izard C.E. Human emotions. Plenum Press, 1977. 495 p.
39. Izard C.E. The face of emotion. Appleton-Century-Crofts, 1971. 468 p.
40. Izard C.E. The psychology of emotions. Springer, 1991. 472 p.
41. Izard C.E., Kagan J., Zajonc R.B. Emotions, cognition, and behavior. Cambridge University Press, 1984. 704 p.
42. Jung C. The concept of the collective unconscious. *Collected works of C.G. Jung*, volume 9i. London: Routledge & Kegan Paul, 1936. 751 p.

43. Jurewicz J. Metafora w Rygwedzie. *Studia Semiotyczne*. 2001. № 23. S. 175–191.
44. Kaup B., Ulrich R., Bausenhardt K.M., Bryce D., Butz M., Dignath D., Dudschig C., Franz V.H., Friedrich C., Gawrilow C., Heller J., Huff M., Hütter M., Janczyk M., Leuthold H., Mallot H., Nürk H.-Ch., Ramscar M., Said N., Svaldi J., Wong H.Y. Modal and amodal cognition: an overarching principle in various domains of psychology. Tübingen, Germany: University of Tübingen, 2022. 46 p. DOI: 10.31234/osf.io/fz85n
45. Kipfer B.A. (Ed.). Roget's international thesaurus, 8th Edition. Collins Reference, 2022. 1200 p.
46. Korolyova A.V. Transformation stages of biosphere into noosphere: from syncretic consciousness of Homo to co-evolution of man and nature. *Logos*. 2021. № 108. C. 92–101. <https://doi.org/10.24101/logos.2021.58>
47. Korzybski A. Science and sanity: an introduction to non-Aristotelian systems and general semantics. NY: Institute of General Semantics, 1994. 927 p.
48. Kosslyn S.M., Thompson W.L., Ganis G. The case for mental imagery. Oxford: OUP, 2006. 260 p. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780195179088.001.0001
49. Kövecses Z. Metaphor: a practical introduction. Oxford : Oxford University Press, 2002. 375 p.
50. Kumar S., Sumers Th.R., Yamakoshi T., Goldstein A., Hasson U., Norman K.A., Griffiths T.L., Hawkins R.D., Nastase S.A. Shared functional specialization in transformer-based language models and the human brain. Laurel Hollow : Cold Spring Harbor Laboratory, 2022. 67 p. DOI: <https://doi.org/10.1101/2022.06.08.495348>
51. Lakoff G., Johnson M. Philosophy in the flesh: the embodied mind & its challenge to Western thought. New York : Basic Books, 1999. 640 p.
52. Larrington C. The Poetic Edda. A translation. Oxford University Press : Oxford World's Classics, 2014. 384 p.
53. McKenna T. Food of the gods: the search for the original tree of knowledge. A radical history of plants, drugs, and human evolution. New York : Bantam Books, 1993. 311 p.
54. Minsky M. Society of mind. New York : Simon and Schuster, 1988. 336 p.
55. Minsky M. The emotion machine: commonsense thinking, artificial intelligence, and the future of the human mind. New York : Simon and Schuster, 2007. 400 p.
56. Mullin G.H. The practice of Kalachakra. New York : Snow Lion, 1991. 348 p.
57. Muñoz Martín R. Cognitive translation & interpreting studies. *Encyclopedia of translation & interpreting*. Granada : AIETI, 2022. P. 1–25.

58. Rojo López A.M., Muñoz Martín R. Translation process research. *The Routledge handbook of translation and methodology*. London : Taylor & Francis, 2022. P. 356–372.

59. Scherer K.R. Unconscious processes in emotion: the bulk of the iceberg. *Emotion and Consciousness* / L.F. Barrett, P.M. Niedenthal, P. Winkielman. New York : The Guilford Press, 2005. P. 312–335.

60. Scherer K.R. What are emotions? And how can they be measured? *Social Science Information*. 2005. № 44(4). С. 695–729.

61. Swami Vishnu-devananda. The complete illustrated book of Yoga. New York : Harmony Books, 1995. 384 p.

62. Vakhovska O.V. A cognitive linguistic perspective on first-person verbal report on emotion experience. *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія «Романо-германська філологія. Методика викладання»* 2017. № 85. P. 72–80. <https://doi.org/10.26565/2227-8877-2017-85-10>

63. Vakhovska O.V. At the sacred fire, and away from it: what the word *emotion* shows in the archaic worldview. *Інновації у філології: забаванки чи необхідність час у: матеріали міжнародної наукової конференції, м. Ченстохова, Республіка Польща, 6-7 грудня 2023 р. Ченстохова: Полонійна академія в Ченстохові, 2024. С. 118–121. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-383-5-31>*

64. Vakhovska O.V. Emotions and the archaic consciousness of man: a diachronic semantic reconstruction of the names of emotions in English. *Amazonia Investiga*. 2023. № 12(69). P. 194–203. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.69.09.17>

65. Vakhovska O.V. How English changed its view of sadness: making sense of the emotion, diachronically. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2023. Том 34(73), № 5. P. 143–150. <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.5/25>

66. Vakhovska O.V. Interpretation in translation as a word-image metamorphosis. *Proceedings of the International scientific conference “Philological sciences and translation studies: European potential”* (November 3-4, 2022). Polonia University in Czestochowa; Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2022. P. 235-238. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-261-6-58>

67. Vakhovska O.V. Metaphor in first-person verbal report on emotion experience of depression. MSc thesis in Cognitive Science. Osnabrück : Osnabrück University, 2017. 154 p.

68. Vakhovska O.V. Metaphors of depressive emotions in psychopathological discourse: a cognitive linguistic analysis. *Cognition, Communication, Discourse*. 2017. № 14. P. 86–97. doi: 10.26565/2218-2926-2017-14-08

69. Vakhovska O.V. Metaphors of emotions: towards a data-driven formalization. *Вісник КНЛУ. Серія «Філологія»*. 2021. № 24(1). P. 33–48. doi: 10.32589/2311-0821.24%20(1).2021.236030

70. Vakhovska O.V. Must the pot of seven holes be a translation theorist's riddle? *KELM Knowledge, Education, Law, Management*. 2022. № 4(48). P. 117–125. <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.19>

71. Vakhovska O.V. Subjectivity in metaphor translation: a case for Russian translation of English metaphors of depressive emotions. *Cognition, Communication, Discourse*. 2021. № 23. P. 99–117. <https://doi.org/10.26565/2218-2926-2021-23-07>

72. Vakhovska O.V. The role of affordances in metaphor production and comprehension: a view of metaphors of emotions. *Інновації у філології: забаганки чи необхідність часу*: матеріали міжнародної наукової конференції, м. Ченстохова, Республіка Польща, 6-7 грудня 2023 р. Ченстохова: Полонійна академія в Ченстохові, 2024. С. 107–110. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-383-5-28>

73. Vakhovska O.V. The sin of the translator: on words and mental images in translation. *Amazonia Investiga*. 2022. № 11(54). P. 178–188. <https://doi.org/10.34069/AI/2022.54.06.17>

74. Vakhovska O.V. The word as a sign-symbol in the linguistic worldview: towards the question of panchronic mechanisms of sense-making. *Наука сьогодення: світові тенденції, технології та інновації*: матеріали міжнародної наукової конференції, м. Рига, Латвійська Республіка, 20-21 жовтня 2023 р. Рига, Латвія: Baltija Publishing, 2023. С. 88–91. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-354-5-24>

75. Vakhovska O.V. Words and worldviews: on the issue of etymological interpretation. *Філологічні науки та перекладознавство: європейський потенціал*: матеріали міжнародної наукової конференції, м. Влоцлавек, Республіка Польща, 6–7 вересня 2023 р. Влоцлавек : Куявський університет у Влоцлавеку, 2023. С. 137–140. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-348-4-36>

76. Vakhovska O.V., Borozenets A.R. Emotions and the archaic consciousness of man: a diachronic semantic reconstruction of emotion names in Ukrainian. *Modern Ukrainian linguospace: ethnomental, axiological, pragmatic aspects*: Scientific monograph / за ред. Р. Дьякона, О.П. Кушлик; Вища школа менеджменту інформаційних систем (ISMA University of Applied Sciences) (м. Рига, Латвія), Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (м. Дрогобич, Україна). Рига, Латвія : Baltija Publishing, 2023. С. 26–48. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-365-1-2>

77. Vakhovska O.V., Isaienko O.M. Language, culture, and image-driven interpretations in translation: a case for the university translation classroom in Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2021. № 10(47). P. 240–249. <https://doi.org/10.34069/AI/2021.47.11.25>

78. Vakhovska O.V., Jusuk F.F. Image-driven interpretations in professional communicative mediation: bringing translation and psychotherapy together. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*. 2021. № 48(261). P. 63–67. <https://doi.org/10.31174/SEND-HS2021-261IX48-11>

79. Vasko R.V. Semiotic and culturological passportization of numeric phraseosymbols. *Logos*. 2019. № 98. P. 94–103. <https://doi.org/10.24101/logos.2019.10>

80. Vasko R.V. The idea of harmonizing hypotheses about the origin of life on earth: the rational principle – human being and his language. *Logos*. 2021. № 106. C. 80–91. <https://doi.org/10.24101/logos.2021.09>

81. Vasko R.V., Korolyova A.V., Pakholok Z.O., Korolyov I.R. Logic and semiotic passportization of numbers in different cultures. *Journal of History, Culture and Art Research*. 2020. № 9(3). P. 277–287. doi: <http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v9i3.2702>

82. Weber M. *The Protestant ethic and the spirit of capitalism*. London: Merchant Books, 2013. 132 p.

83. Weber S. A touch of translation: on Walter Benjamin's 'Task of the translator.' *Nation, language, and the ethics of translation* / S. Bermann, M. Wood. Princeton & Oxford: Princeton University Press, 2005. P. 65–79. <https://doi.org/10.1515/9781400826681.65>

84. Winters M.E., Tissari H., Allan K. (Eds.). *Historical cognitive linguistics. Cognitive linguistics research*. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2010. 360 p.

Information about the author:

Vakhovska Olha Volodymyrivna,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
MSc in Cognitive Science (Germany),

Postdoctoral Researcher at the Department of Germanic
and Finno-Ugric Philology

Kyiv National Linguistic University

73, Velyka Vasylkivska str., Kyiv, 03150, Ukraine